

CSÁKÓ JUDIT

A RÓMAIAK PANNÓNIAI LEGELŐJE. MEGJEGYZÉSEK EGY HAGYOMÁNY KELETKEZÉSÉHEZ (II. RÉSZ)*

e) *A Descriptio Europae Orientalis*

A magyarországi elbeszélő tradícióval hagyományosan összefüggésbe hozott kútfők sorában a 14. század elejéről ránk maradt földrajzi leírás a legkésőbbi lejegyzésű. A beszámoló a balkáni államoktól a Kárpát-medencén át Cseh- és Lengyelorszáig festi le Kelet-Európa viszonyait. A meglehetősen pontos értesüléseket közlő geográfia két ponton bizonyul különösen részletesnek: az ismeretlen szerző a Konstantinápolyi Császárságról és a Magyar Királyságról kínálja a legbővebb tudósítást. Az öt kéziratban fennmaradt traktátust¹⁵⁷ a kutatás 1916-ban ismerhette meg, amikor a lengyel Olgierd Górka közzétette szövegét.¹⁵⁸ Bár a forrás Magyarországgal kapcsolatos értesüléseit¹⁵⁹ gyakorta idézi a medievisztika,

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének (1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.) tudományos munkatársa (e-mail cím: csako.judit@btk.mta.hu). A dolgozat a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült (BO/00325/17/2). Segítségéért itt szeretnék köszönetet mondani Körmendi Tamásnak és Zsoldos Attilának. A tanulmány I. része jelen folyóirat 2019. évi 2. számában jelent meg (147–192. p.).

157 *Grzesik, Ryszard*: *Descriptio Europae Orientalis*. In: EMCh I. köt. 518–519. p.

158 *Descr. Europae Orientalis*. Latin–román kétnyelvű kiadását ld. *Descrierea Europei Orientale de Geograful anonim*. Ed., trad. Gheorghe Popa-Lisseanu. Bucuresti 1934. (Izvoarele istoriei românilor 2.). Latin–szerb kétnyelvű kiadását ld. Živković, *Tibor – Petrović, Vladeta – Uzelac, Aleksandar*: *Anonymi Descriptio Europae Orientalis – Anonym’s Description of Eastern Europe – Anonimov Opis istočne Evrope*. Ed.: Dragana Kunčec. Beograd, 2013. (The Institute of History Belgrade. Sources for Serbian History 13. Latin sources 2.) (a továbbiakban: DEO). Magyar fordítását ld. Egy Délkelet-Európát bemutató földrajzi munka a XIV. század elejéről (*Descriptio Europae Orientalis*). Ford.: Borzákné Nacsa Mária – Szegegyi László. In: *Acta Academiae Pedagogicae Szegediensis. Series Marxistica–Leninistica et Historica*, 3. (1987–1988) 13–27. p. (a továbbiakban: Délkelet-Európa-leírás).

159 A magyar vonatkozású részleteket fordításban közli: Magyarország 1308-ban. Ford.: Borzákné Nacsa Mária. In: Károly Róbert emlékezete. Válog., szerk., bev., jegyz.: Kristó Gyula – Makk Ferenc, a képanyagot vál.: Marosi Ernő. Bp., 1988. 72–76. p.; Egy Délkelet-Európát leíró földrajzi munka a XIV. század elejéről (Részlet). In: *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000–1526*. Szerk.: Bertényi Iván. Bp. 2000. 191–194. p.

a művel — Deér József tanulmányát és Borzákné Nacsa Mária kéziratban maradt értekezését követően — a hazai szakirodalomban csupán Csukovits Enikő foglalkozott önállóan, aki a földrajzi munka a magyarság nyugati megítéléséről árulkodó információit mutatta be.¹⁶⁰ A szöveg keletkezését már csupán abból az okból is 1307 utánra kell helyoznünk, mivel ennek az évnek az augusztusában készült el az a *florilegium* — egy, a Közel-Kelet földrajzi leírását adó, valamint a muzulmánok elleni keresztény–tatár szövetség lehetőségét felvázoló munka —, amelyre a *Descriptio* Ázsia viszonyaival kapcsolatban hivatkozik,¹⁶¹ és amelyet Poitiers-ben mondott tollba Hayton örmény herceg (*Flos historiarum terrae Orientis*, *Flor des estoires de la terre d’Orient*) az első avignoni pápa, V. Kelemen (1305–1314) megbízásából.¹⁶² Górká elképzelésének megfelelően a *Descriptio* nagy valószínűség szerint 1308 februárjában–márciusában születhetett,¹⁶³ az újabb kutatásban azonban napvilágot látott olyan teória is, amely a munka elkészültét 1310–1311 fordulójára helyezi.¹⁶⁴ A geográfiai ismertetés egyben politikai

160 *Deér, Josef*: Ungarn in der Descriptio Europae Orientalis. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 45. (1931) 1–22. p. (a továbbiakban: *Deér*, 1931.); *Borzákné Nacsa Mária*: A Descriptio Europae Orientalis eszmei háttere és politikai célzottsága. Doktori értekezés. [Kézirat.] [Kecskemét, 1985.]; *Csukovits Enikő*: Magyarország helye Kelet-Európában. A Descriptio Europae Orientalis országleírásai. In: Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára. Szerk.: Kádár Zsófia – Lakatos Bálint – Zamóczki Áron. Bp., 2013. 71–82. p. A földrajzi leírás vonatkozó részletei a Délkelet-Európa-kutatás figyelmét is felkeltették, ld. DEO 15–16. p.

161 „Asia autem diuiditur in maiorem et minorem; de asia maiori dominus de kurco satis plene tractauit”. Descr. Europae Orientalis 2.

162 „Lequel livre je, Nicole Falcon de Toul, escrits primierement en françois, si come le dit freire Hayton me disoit de sa bouche, sanz note ne exemplaire, e de romanz le transtletai en latin” – La flor des estoires de la terre d’Orient. Éd.: Kohler, Charles. In: Recueil des historiens des croisades. Documents arméniens. II. Paris, 1906. 110–363. p., az idézet helye: 253. p. A szöveget modern franciára áttültette: La fleur des histoires de la terre d’Orient. Éd. critique et trad.: Deluz, Christiane. In: Croisades et pèlerinages: récits, chroniques et voyages en Terre Sainte, XIIe–XVIe siècle. Éd.: Régner-Bohler, Danielle. Paris, 1997. 803–878. p. A traktátushoz és szerzőjéhez ld. még *Brun, Laurent* – *Kosta-Théfaine, Jean-François*: Hayton. In: ARLIMA. Les Archives de littérature du Moyen Âge [Online adatbázis] (a továbbiakban: ARLIMA) (<https://arlima.net/no/205>, letöltés 2019. júl. 18.).

163 *Górká, Olgjerd*: Praefatio. In: Descr. Europae Orientalis I–II. p. (a továbbiakban: *Górká*, 1916.), itt V–IX. p.

164 1310 decemberére vagy 1311 januárjára. Ld. DEO 51–64. p., kül. 58. p., 187. p. (bevezető tanulmány). A forrás szerb kutatói felhívják a figyelmet arra, hogy a földrajzi leírásban említett (egyik) utolsó esemény Rodosz erődjének a johanniták kezére való kerülése, amelyről újabbban (bár akadtak ettől eltérő vélekedések) úgy tartja a szakirodalom, hogy többéves — 1306 óta tar-

traktátus is. IV. (Szép) Fülöp (1285–1314) öccse, Valois Károly — V. Kelemen támogatását élvezve — Bizánc elfoglalását tervezte:¹⁶⁵ a keresztes vállalkozás céljait szolgálta volna Délkelet-Európa viszonyainak feltérképezése. A mű lejegyzője sokkal inkább látott a francia gróf számára potenciális szövetségest az abban az időben valójában az oligarchák elleni küzdelmeivel elfoglalt¹⁶⁶ I. Károly magyar uralkodóban, mint II. Uroš István szerb királyban (1282–1321), akivel egyébként Szép Fülöp öccse dinasztikus kapcsolat révén is megpecsételt szerződésre lépett. Minden bizonnyal ezzel a koncepcióval magyarázható a Magyar Királyságnak a *Descriptioból* élénk táruól igen pozitív és információkban gazdag ábrázolása.¹⁶⁷

tó — ostrom után 1310. augusztus 15-én következett be. A kérdést részletesen tárgyalja *Failler, Albert*: L'occupation de Rhodes par les Hospitaliers. *Revue des études byzantines*, 50. (1992) 113–135. p. A datálásban a cseh fejezet is szerephez jut. „*Et quia rex dictus [boemie] mortuus est sine herede, ideo rex Romanorum uult illud regnum pro suo filio occupare, sed barones de regno contradicunt eidem*” — olvashatjuk a névtelen szerzőnél, ld. *Descr. Europae Orientalis* 59–60. p. A részletben említett cseh király III. Vencel volna, akivel 1306. augusztus 4-én kihalt a Přemysl-ház. Míg Górká (l. az előző jegyz.) a trónotódlás kérdését megoldani kívánó német uralkodót a fiát, Rudolfot a cseh trónra segítő Habsburg Alberttel tartotta azonosnak, s az ő halála — vagyis 1308. május 1. — elé helyezte a *Descriptio* elkészültét, addig a szerb szakirodalom úgy vélekedik, hogy a részlet VII. Henrikről (1308–1313) és annak fiáról, Luxemburgi Jánosról szól, és az utóbbi cseh királlyá történő koronázását (1311. február 7.) megelőzően keletkezett.

- 165 A Latin Császárság trónjára formált igénye Courtenay-i Katalinnal, Konstantinápoly címzetes császárnőjével kötött házasságára (1301–1307) vezethető vissza. Ld. *Petit, Joseph*: Charles de Valois (1270–1325). Thèse présentée à la faculté des lettres de l'université de Paris. Paris, 1900. (a továbbiakban: *Petit*, 1900.) 53–56., 120. p.
- 166 Károly harcáról a hatalomért ld. *Engel Pál*: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). *Századok*, 122. (1988) 1–2. sz. 89–146. p.; *Kristó Gyula*: I. Károly harcai a tartományurak ellen (1310–1323). *Századok*, 137. (2003) 2. sz. 297–347. p.; *Zsoldos Attila*: Erdélyi háborúk a 14. század elején. In: *Elfelelt háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század)*. Szerk.: Pósan László – Veszprémy László. Bp., 2016. 198–231. p.; *Csukovits Enikő*: Az Anjouk Magyarországon. I. köt. I. Károly és uralkodása (1301–1342). Bp., 2012. (a továbbiakban: *Csukovits*, 2012.) 55–75. p. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések); *Kádár Tamás*: Harcban a koronáért. I. Károly (Róbert) király uralkodásának első éveit 1305 végéig. In: *Történelmi tanulmányok. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadványa*, 23. (2015) 42–111. p.
- 167 *Górká*, 1916. XXIX–XXXIII.; *Csukovits*, 2015. 130–133., 137. p. A keresztes hadjárattal kapcsolatos tervekre ld. *Moranvillé, Henri*: Les projets de Charles de Valois sur l'Empire de Constantinople. *Bibliothèque de l'École des chartes*, 51. (1890) 63–86. p.; *Petit*, 1900. 106–115. p.; *Schein, Sylvia*: Fideles crucis. The Papacy, the West, and the Recovery of the Holy Land 1274–1314. Oxford, 1991. 182–187. p. Károly 1308. március 27-én a Melun melletti Le Lys (napjainkban Dammarie-les-Lys) királyi alapítású ciszterci apátságában fogadta Uros követeit. Megegyezés született többek között a gróf és a szerb uralkodó gyermekeinek — Károlynak és

Amennyiben azt kívánjuk megvizsgálni, hogy honnan is származhatnak a forrás magyar vonatkozású értesülései, két kérdést érdemes előzetesen feltennünk. Tisztáznunk kell egyfelől, hogy mit tudhatunk a geográfia lejegyzőjéről. Vajon mindenképpen nyugati szerző alkotásának kell-e tekintenünk a földrajzi leírást? Vagy elképzelhető esetleg az a lehetőség is, hogy közép- vagy délkelet-európai — talán éppen magyar személy — ragadott tollat, hogy papírra vesse a régió viszonyaival kapcsolatos ismereteit és politikai elképzeléseit? Érdemes másrészt egy pillanatra elidőznünk annál a kérdésnél is, hogy milyen forrásokból táplálkozik a *Descriptio*, amikor nem Magyarországról ír.

Könnyebben megválaszolható ez utóbbi kérdés. A Kelet-Európa-leírás szövege kétségtől tanúskodik egyéb történetírói és földrajzi munkák ismeretéről. A *Descriptio* konkrétan is említést tesz Hayton néhány hónappal (évvel) korábban íródott traktátusáról („*Ázist pedig felosztják továbbá Nagy- és Kis-Ázsiára; a nagyobbik Ázsiáról Kurka ura kimerítően ítéltkezett*”),¹⁶⁸ amelyre a szerző saját műve előzményeként és mintájaként tekint. A geográfia összeállítója a leginkább kétségtől Bartholomeus Anglicus (*Liber de proprietatibus rerum*)¹⁶⁹ vagy Beauvais-i Vince (*Speculum maius*)¹⁷⁰ a korban nagy népszerűségnek örvendő

Zarizának — a házasságáról, valamint arról, hogy Pierre le Riche chartres-i aldékan és Jean de Montluçon gastines-i kanonok vezetésével térítés céljából misszió indul a Balkánra. *Petit*, 1900. 111–112. p.

168 Délkelet-Európa-leírás 13. p. A latin szöveget ld. fentebb, 161. jegyz.

169 Angol származású ferences szerzetes, aki 1230 körül Párizsban folytatott tanulmányokat. Egy évvel később lektorként érkezett a rend magdeburgi iskolájába: 1235–1240 táján itt fejezte be *Liber de proprietatibus rerum* címen ismert, 19 könyvből álló és ókori forrásokra is támaszkodó enciklopédikus munkáját, amely a 13–15. századok folyamán rendkívüli népszerűségnek örvendett. Ld. Bartholomaei Anglici *De genuinis rerum coelestium, terrestrium et inferorum proprietatibus, libri XVIII*. Francofurti, 1650. (a továbbiakban: Bartholomeus Anglicus); Hünemörder, *Chr. – Mückshoff, M.* : Bartolom(a)eus Anglicus. In: *Lexikon des Mittelalters*. I–X. köt. München–Zürich, 1980–2000. (a továbbiakban: LexMA) I. köt. 1492–1493. p.; *Van den Abeele, Baudouin – Meyer, Heinz – Ribémont, Bernard*: Éditer l’encyclopédie de Barthélemy l’Anglais. Vers une édition bilingue du *De proprietatibus rerum*. In: *Cahiers de recherches médiévales*, 6. (1999) (<http://journals.openedition.org/crm/924>, letöltés 2019. július 18.).

170 A 13. század neves enciklopédistája nem sokkal az 1218. évi alapítást követően léphetett be a domonkosok párizsi rendházába. Kapcsolat fűzte IX. (Szent) Lajoshoz (1226–1270) és hitveséhez, Provence-i Margithoz: a királyi gyermekek nevelőjeként és Royaumont királyi alapítású ciszterci apátságának lektoraként tevékenykedett. 1246-tól 1264-ben bekövetkezett haláláig a pikárdiai Beauvais domonkos rendházában működött. Alighanem a franciaországi rendtartomány főnöke, Saint-Cher-i Hugó biztatására kezdett bele 1235 táján enciklopédikus művének összeállításába: a *Speculum maius* saját kora ismereteinek szummáját kívánta nyújtani. Az 1244

enciklopédiáira támaszkodik.¹⁷¹ Sevillai Izidor Etimológiáinak egyes információi csupán ezeknek a műveknek a közvetítésével jutnak el hozzá.¹⁷² Jártas ugyanakkor az ókori irodalomban is: ezt tanúsítják azok a részletek, amelyek Vergilius és Suetonius műveinek felhasználásáról árulkodnak.¹⁷³ A földrajzi-politikai traktátus összeállítója Kelet-Európa államainak bemutatásakor sokkal inkább látszik azonban személyes tapasztalataiból vagy hallomásból szerzett értesületekből, szemtanúk elbeszéléseiből meríteni, mint valamely írott forrás információit visszaadni.¹⁷⁴

Komplikáltabbnak tűnik a szerző kilétének problémája. Górka úgy ítélte, hogy a kizárólag franciaországi (és egy hollandiai) kéziratokban¹⁷⁵ ránk maradt geográfia a francia területekről származó *auctort* sejtet. A Valois Károlyt *dominusként* megjelölő geográfus minden bizonnyal a francia gróf környezetéhez tartozhatott, és kol-dulórendi szerzetes — valószínűleg a délkelet-európai térítőtevékenységben fontos

körül elkészült első változat a későbbi három egységből még csupán a *Speculum naturale* és a *Speculum historiale* anyagát tartalmazta. Szélesebb körben az 1260 tájára összeállított második variáns terjedt el, amely immár a teológiai kérdéseket taglaló harmadik résszel (*Speculum doctrinale*) is bővült. A mintegy harmincegy könyvre és 3793 fejezetre tagoló Történeti tükör egy, a teremtéstől a szerző idejéig ívelő és számos kútfőből — így Gembloux-i Sigebert világkrónikájából vagy a saint-denis-i dinasztikus hagyományból — merítő kompiláció. Ld. *Bibliotheca mundi seu Speculi maioris Vincentii Burgundi Bellovacensis ordinis Praedicatorum theologi ac doctoris eximii Tomus Quartus. Duaci, 1624.* (a továbbiakban: Vincentius Bellovacensis); *Düchting, R.: Vinzenz v. Beauvais. Leben und Werke.* In: LexMA. VIII. köt. 1705–1706. p.; *Rech, Régis: Vincent of Beauvais.* In: EMCh II. köt. 1481–1482. p.; *Brun, Laurent – Guzman, Gregory G. – Pabón, Carmen Teresa: Vincent de Beauvais.* In: ARLIMA. (<https://arlima.net/no/17>, letöltés 2019. júl. 18.).

171 Górka, 1916. XVII–XX. p. Pl. Descr. Europae Orientalis 14. p. 5. jegyz., 19. p. 3. jegyz.

172 DEO 20. p.

173 Uo. 26., 186.

174 Górka, 1916. XXIII–XXIX. p.

175 A *Descriptio* két legfontosabb kéziratát Párizsban (Bibliothèque Nationale de France [BnF], ms. lat. 5515.; a digitalizált kéziratot ld. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10038911m>, letöltés 2019. júl. 18.; 14. század) (A), illetve Leidenben (Bibliothek der Universiteit, cod. lat. 66.; 14. század utolsó negyede) (D) őrzik, egyik sem autográf példány. Az A hagyományát tükröző B és C jelű kódexek (egyik sem közvetlen másolat) közül előbbi a párizsi Szent Viktor-apátságából került a Francia Nemzeti Könyvtárba (BnF, ms. lat. 14693.; a digitalizált kéziratot ld. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b9072567r>; letöltés 2019. júl. 18.; 15. század), utóbbi Poitiers-ben (Bibliothèque de la ville 263.) maradt ránk. A D-vel összefüggő E jelű másolat ugyancsak Párizsban lelhető fel (BnF, ms. lat. 5515 A; 15. század). A két munka szoros kapcsolatát jelzi, hogy valamennyi kódex tartalmazza Hayton *Flos historiarum terrae Orientis*ét is. Ld. Górka, 1916. XXXIX–II. p.; DEO 73–87., 187–188. p.

szerepet vállaló Domonkos-rend tagja — lehetett. A forrásnak a régióval kapcsolatos jólétesültsége azt sugallja, hogy a szóban forgó személy egy misszió résztvevőjeként maga is megfordulhatott a Balkánon, és hosszabb ideig tartózkodhatott a forrásban meglehetősen pontossággal ábrázolt Szerbiában (emellett vélhetőleg Magyarországon is).¹⁷⁶ A lengyel kutató nézeteit finomítva a geográfia latin–szerb kétnyelvű kiadása Valois Károly környezete helyett egyértelműen a pápai udvarhoz kapcsolja a mű keletkezését, s azt a tételt sem tartja igazolhatónak, hogy a kétségkívül egyházi pályán mozgó szerző feltétlenül koldulórendi szerzetes lett volna. Az álláspont szerint a földrajzi munka írójának nem kellett mindenképpen eljutnia a Balkánra (vagy Magyarországra). Míg a középkori szerb állam adriai partvidékéről (és a Kárpát-medencéről) szóló tudósításai részletesek, addig az egyéb területekkel kapcsolatos tévedései és hiányosságai arra vallanak, hogy aligha lehet dolgunk a műben ismertetett területeket bejárt és azokról személyes benyomásait közlő utazóval. Azok a fejezetek, amelyek nagyobb tájékozottságról tesznek tanúbizonyságot, szemtanúk híradásain alapulhatnak.¹⁷⁷

A nemzetközi szakirodalomban elfogadott állásponttal szemben magyar származású szerző alkotásának véli a kútfőt Borzákné Nacsza Mária. A geográfiai munka összeállítója szerint az a Magyarországi András vagy Andreas Ungarus lehetett, akiről azt feltételezte a szakirodalom, hogy az Árpád–Anjou kettős házasságkötést előkészítő 1269. évi szerződést követően kerülhetett kapcsolatba a nápolyi Anjoukkal.¹⁷⁸ A szolgálatait utóbb Pierre d’Alençonnak, III. (Jó) Fülöp francia király (1270–1285) öccsének ajánló András, aki IV. Béla és V. István egykori káplánjaként nevezi meg magát,¹⁷⁹ 1270-ben alighanem tagja lehetett annak

176 *Górka*, 1916. IX–XIV., XXIV–XXV. p. Megállapításait általában elfogadja a szakirodalom, ld. pl. *Pl. Deér*, 1931. 1–3.; *Nagy Balázs*: A középkori magyar városok egy külföldi utazó leírásában. *Korall*, 10. (2009) 38. sz. 79–90. p.: 85. p. Domonkos helyett ferences, francia helyett itáliai (esetleg dalmát) szerzőt valószínűsített *Praga, Giovanni*: Una „Descriptio Europae Orientalis” del 1308 e le caratteristiche delle fonti per la storia delle Crociate nel sec. XIV. *Archivio storico per la Dalmazia*, 15. (1933) 293–302. p.: 295. p.

177 In: DEO 29–50. p.

178 *Nacsza Mária*: Bulgária egy XIII–XIV. század fordulóján keletkezett „világpolitikai” elképzelésben. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Dissertationes Slavicae*, 14. (1983) 69–79. p. (a továbbiakban: *Nacsza*, 1983): 70–71. p. Ld. még *Borzákné Nacsza Mária*: Andreas Hungarus. In: KMTL 45 p.

179 *Andreae Ungari descriptio victoriae a Karolo Provinciae comite reportatae*. Ed.: Waitz, Georgius. In: MGH SS XXVI. köt. 559–580.: 556. p. A kérdéshez ld. még *Lidia Capo*: Da Andrea Ungaro a Guillaume de Nangis: un’ipotesi sui rapporti tra Carlo I d’Angiò e il regno di Francia. In: *Mélanges de l’Ecole française de Rome. Moyen Âge, Temps modernes*, 89. (1977) 811–888., kül. 820–826.

a küldöttségnek, amely V. István leányát, Máriát Szicíliaába kísérte,¹⁸⁰ és ezidőtájt krónikát (*Descriptio victoriae a Karolo Provinciae comite reportatae*) írt arról, hogyan szerezte meg Anjou Károly, Provence grófja — a bizánci aspirációi kapcsán fentebb említett Valois Károly nagybátyja — a Nápolyi Királyságot.¹⁸¹ Borzákne az általa gyanúba fogott személy életútjának két olyan momentumára hívja fel a figyelmet, amely felkeltheti érdeklődésünket, ha a *Descriptio Europae orientalis* szerzője után nyomozunk. Megemlíti, hogy András 1306-ban Károly magyar király megbízásából Margit szentté avatási ügyében járt V. Kelemennél, aki őt ekkor a szerbiai egyháztartomány élére, Antibari (Bar, Antivari) érsekévé nevezte ki.¹⁸² A geográfia magyar vonatkozású adatainak magas számán és az értesülések megbízhatóságán túl határozottabban is Andreas Ungarus szerzősége mellett szólhatna tehát egyfelől annak ténye, hogy a szóban forgó klerikus megfordult a keresztes hadjárat tervét támogató pápa franciaországi udvarában — Margit szentté avatási procedúrájára a forrás is utal —,¹⁸³ másfelől pedig az, hogy a földrajzi leírásban is feltűnő dél-dalmáciai vidéken nyert egyházi stallumot. Azt, hogy a leírás szerzője jól ismerte „Rácország”-ot — és a tenger melléki tartomány fővárosát, Antibarit —,¹⁸⁴ amelynek viszonyairól alighanem szemtanúként tudósított, már Górka is megjegyezte.¹⁸⁵ Kétséget ébreszthet azonban a teória

180 *Szűcs*, 1973. 847., 854. p.

181 Ld. fentebb, 179. jegyz., ill. *Andreas Ungarus: Descripcio victorie Beneventi*. Ed.: Fulvio Delle Donne. Roma, 2014. Magyar fordítását is közli *Bodor József: Andreas Ungarus krónikája Anjou Károly provencei gróf győzelméről*. In: *Értekezések a Kolozsvári M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Közép- és Újkori Történelmi Szemináriumából*, 9. (1916) 1–68. p. Ld. még *A magyar középkor irodalma*. Szerk.: V. Kovács Sándor. Bp., 1984. 65–111. p., 1084. p. A szerzőt és művét röviden ismerteti *Nemerkényi, Előd: Andreas of Hungary*. In: *EMCh I. köt.* 38. p.

182 *Nacsa*, 1983. 71. p.

183 „*A dicto domino rege vngarie, bella, nati sunt duo filii videlicet, rex stephanus et virgo margareta, cuius cononizacio nunc petitur*”. *Descr. Europae Orientalis* 52. p. A szentté avatási kísérlethez ld. még *Péterfi Bence: Újabb adalékok Árpád-házi Margit középkori csodáinak sorához*. In: *Micae mediaevales. Tanulmányok a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk.: Kádár Zsófia – Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. Bp. 2011. 83–105. p.: 88. p. (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola Tanulmányok – Konferenciák 2.); *Correspondence Relating to Margaret’s Medieval Canonization Attempts*. In: *Legenda Vetus. Acta Processus Canonizationis et Miracula Sanctae Margaritae de Hungaria – The Oldest Legend, Acts of the Canonization Process, and Miracles of Saint Margaret of Hungary*. Ed.: Csepregi, Ildikó – Klaniczay, Gábor – Péterfi, Bence. Budapest–New York, 2018. 709–755. p.: 719. p. (Central European Medieval Texts 8.) (az idézett rész Péterfi Bence bevezető tanulmánya).

184 *Descr. Europae Orientalis* 29–37. p.

185 *Górka*, 1916. XXIV. p.

íránt, hogy a szakirodalom rendszerint nem hozza összefüggésbe a Borzák-nénál említett kései adalékokat az Anjou Károly beneventói győzelmének megéneklőjeként számon tartott Andrással,¹⁸⁶ aki az újabb kutatások szerint Báncsa István bíboros famíliájának tagjaként már 1262 körül is a pápía kúrián — akkor még Rómában — forgolódhatott.¹⁸⁷ Egy Magyarországi András nevű koldulórendi testvérrel valóban találkozhatunk ugyanakkor a 14. század elején. A magának dél-franciaországi inkvizítorként hírnevet szerző Bernard Gui domonkos rendtörténete (a *De quatuor in quibus Deus Praedicatorum ordinem insignivit* Stefano da Salaniaco félbehagyott művének átdolgozása és folytatása révén jött létre)¹⁸⁸ őrizte meg az információt, miszerint 1306-ban egy ilyen nevet viselő személy kereste fel V. Kelemt az Árpád-házi királylány szentté avatásának tárgyában, és a szentatyja — így a forrás — a szerzetest Antibari érsekévé¹⁸⁹ nevezte ki.¹⁹⁰ Még ha a két András nevű személyt nem is kell azonosnak tekintenünk — az Anjou

186 Pl. *Békesi*, 1896. 738–740. p.

187 *Bácsyatjai Dániel*: A 13. századi francia–magyar kapcsolatok néhány kérdése. In: *Századok*, 151. (2017) 2. sz. 237–278. p.: 264–269. p. A bíboros ilyen nevű káplánjára ld. még *Kiss Gergely*: Dél-Magyarországról Itáliáig. Báncsa nembeli István (1205 k.–1270) váci püspök, esztergomi érsek, az első magyarországi bíboros életpályája. Pécs, 2015. 69–70. p.

188 Bernard Gui, aki 1261 táján született a Limousin melletti Royères-ben, 1279-ben lépett be a domonkos rendbe. Miután évtizedeken keresztül Dél-Franciaországban — Limoges-ban, Albiban, Castres-ban és Carcassonne-ban — működött, 1307-ben toulouse-i inkvizítorrá nevezték ki: személye összekapcsolódott a kathar eretnkség elleni küzdelemmel. A languedoci Lodève püspöke volt 1324-től 1331-ban bekövetkezett haláláig. Termékeny íróként jelentős életművet hagyott hátra. Tollából a pápák történetére (*Flores chronicorum*) vagy a francia királyok históriájára (*Reges francorum*) koncentrált elbeszélések mellett domonkos rendtörténet — utóbbi a kézirati hagyomány 13 *manuscriptuma* négy különböző verzióban őrizte meg — és az általa közelebbről is ismert régiók történelmét feldolgozó munkák (*Chronica comitum Tolosae*, *Nomina episcoporum Lemovicensium*) is maradtak ránk. Ld. *Rech, Régis*: Bernard Gui. In: *EMCh* I. köt. 170–172. p.; *Brun, Laurent*: Bernard Gui. In: *ARLIMA* (<https://arlima.net/no/827>, letöltés 2019. júl. 18.).

189 Konrad Eubel jegyzi meg, hogy az antivari érsek egykor IV. Béla és V. István *capellanus* volt. Ld. *Conradus Eubel*: *Hierarchia catholica medii aevi, sive Summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum perducta. I–VI. köt. Monasterii, 1913–1967. I. köt. 92. p.*

190 „*Fr. Andreas Ungarus fuit factus archiepiscopus Antibarensis per dominum Clementem papam V anno domini MCCCVI ... in curia, ubi erat pro canonizatione sancte Margarite filie quondam regis Ungarie nomine Belle optinenda missus a rege Ungarie procurator, cuius sibi in hac parte cooperatus est intervenus.*” Idézi *Klaniczay, Gábor*: Efforts at the Canonization of Margaret of Hungary in the Angevin Period. In: *The Hungarian Historical Review*, 2. (2013) 313–340. p., itt: 320. p. 35. jegyz.

Károly győzelmének megéneklő egykori királyi káplánnak a 14. század elején már élemedett korúnak kellett (volna) lennie —,¹⁹¹ az említett okok folytán a második Andreas Ungarus is joggal keveredhetne a szerzőség gyanújába.

Csábítónak tűnhet tehát a hipotézis, hogy a geográfiát egy, a pápa környezetében forgolódo, az európai politikában járatos és elnyert stalluma révén a dalmát tengerpartot is behatóan ismerő magyar klerikusnak tulajdonítsuk. Itt kell azonban megjegyeznünk, hogy a szöveg sokkal inkább látszik külső szemlélőként hírt adni a Magyar Királyság viszonyairól, mint az országgal kapcsolatos ismereteket I. Károly alattvalójaként a Szentszék számára összegezni: már csupán ezen argumentum miatt sem utasíthatjuk el a teóriát, amely nyugati *auctor* munkájaként tartja számon a *Descriptiót*. Ha ez így is van, azt mindenképpen el kell ismernünk, hogy a forrás megfelelő, a Kárpát-medencével foglalkozó egysége jelentős magyar tájékoztatáson alapul — az sem kizárt, hogy (részben) éppen a pápát felkéréső Andreas Ungarus elbeszélésen. Volt már szó arról, hogy a földrajzi leírás említi a Margit szentté avatására tett kísérletet: esetleg lehet összefüggés — ahogyan azt egyébként Górka is felvetette¹⁹² — a kanonizáció ügyében Franciaországba látogató deputáció és a *Descriptio* magyar információi között. Nem ez az egyetlen lehetőség azonban, ha azt firtatjuk, hogyan juthatott V. Kelemen környezete a távoli állammal kapcsolatos információk birtokába. Jól ismert tény, hogy a pápaság támogatta Martell Károly fiának, az 1300 augusztusában gyermekként Nápolyból Magyarországra érkezett *Carobertónak* a trón megszerzéséért vívott hosszú küzdelmét. Az udvarával Poitiers-ben időző V. Kelemen 1307 augusztusában megerősítette VIII. Bonifác (1295–1303) a magyar trónt I. Károlynak ítélő bulláját,¹⁹³ és *interdictummal* sújtotta mindazokat, akik a koronáért ugyancsak fellépő

191 András antivari érsekről még 1319-ben is tudunk: ekkor a pápa Avignonba idézte. A főpapi széket 1324-ben már más személy töltötte be. Ld. *Gams, Pius Bonifacius: Series episcoporum Ecclesiae Catholicae, quotquot innotuerunt a beato Petro apostolo.* Leipzig, 1931. 393. p.

192 *Górka*, 1916. XII. p.

193 1303. máj. 31.: *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia.* I–II. köt. Ed.: Theiner, Augustinus. Roma, 1859–1860. (a továbbiakban: *Theiner*) I. köt. 397–399. p.; Anjou-kori Oklevéltár. *Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustranti* I–. Szerk.: Almási Tibor – Blazovich László – Géczy Lajos – Kőfalvi Tamás – Kristó Gyula – Makk Ferenc – Piti Ferenc – Sebők Ferenc – Tóth Ildikó et al. Bp.–Szeged 1990–. (a továbbiakban: AOKl.) I. köt. 392. sz. Ld. *Fraknoi Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-Székkal.* I. köt. 1000–1417. Bp., 1901. (a továbbiakban: *Fraknoi*, 1901.) 114–116. p.; *Rácz György: Az Anjou-ház és a Szentszék (1301–1387).* In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve.* Szerk.: Zombori István. Bp., 1996. 55–81. p. (a továbbiakban: *Rácz*, 1996.): 57–58. p.

Wittelsbach Ottó uralmát támogatták.¹⁹⁴ Az ünnepélyes okirat tartalmának kihirdetésével az esztergomi és a kalocsai érsekek mellett küldöttét, Nápolyi Máté calais-i főesperest bízta meg.¹⁹⁵ Máté követségéről nem árulnak el többet forrásaink, ám nem ő volt a pápa környezetének egyetlen tagja, aki a távoli országba ellátogatott. Ugyanebben az időben kérte fel a Szentatya a ferences rendhez tartozó Gentile da Montefiore (Gentilis de Monteflorum)¹⁹⁶ bíborost, hogy teljhatalmú legátusként képviselje őt Magyarországon.¹⁹⁷ A bíbornok 1308 nyarán érkezett meg Dalmáciába, majd az év őszén Budára.¹⁹⁸ Amennyiben Gôrka teóriájával szemben — amely éppen Gentilis magyarországi működése elé helyezné a *Descriptio* születését — a szerb szakirodalom datálása bizonyulna helyesnek, úgy egyáltalán nem kellene elképzelhetetlennek tartanunk, hogy a geográfia részletes beszámolója az oligarchákkal is tárgyalóasztalhoz ülő pápai küldött 1311 őszi tartó magyarországi ténykedésével¹⁹⁹ van összefüggésben.²⁰⁰

194 1307. aug. 10.: *Theiner* I. köt. 417–421. p.; AOkl. II. 221. sz.

195 1307. aug. 10.: *Theiner* I. köt. 421. p.; AOkl. II. 222. sz.

196 Életré ld. *Gaffuri, Laura*: Gentile da Montefiori. In: *Dizionario Biografico degli Italiani*. I–LXXI. köt. Roma, 1961–2000. LIII. köt. ([http://www.treccani.it/enciclopedia/gentile-da-montefiore_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/gentile-da-montefiore_(Dizionario-Biografico)/), letöltés 2019. júl. 20.).

197 1307. aug. 8.: *Theiner* I. köt. 415–417. p. ; AOkl. II. köt. 201. sz.

198 A fentebb elmondottakhoz is ld. *Fraknói*, 1901. I. köt. 120–122. p.

199 A legációval kapcsolatos iratokat Pór Antal kiadásában ld. *Acta legationis cardinalis Gentilis. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311.* (Monumenta Vaticanae Hungariae I/2.) Bp. 1885. A forráskiadvány bevezető tanulmánya mellett Gentilis magyarországi működését érinti *Pór Antal*: *Viszály a pécsi káptalanban. (1302–1309.)* (Ujabb adalék Gentilis bíboros követsége történetéhez Magyarországon.). *Történelmi Társ., 12.* (1889) 3. sz. 401–420.; *Fraknói*, 1901. I. köt. 122–141. p.; *Rácz*, 1996. 59–60. p.; *Uő*: *Gentilis és Károly. Levélírás Pozsonyban — koronázás Fehérvárott. A papír megjelenése Magyarországon.* In: *Bertényi Iván et al.*: *Károly Róbert és Székesfehérvár. King Charles Robert and Székesfehérvár. Székesfehérvár, 2011.* 32–43. p. (Magyar királyok és Székesfehérvár II. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványa 6.); *Kovács Viktória*: *Causae coram nobis ventilatae. Adalékok Gentilis de. Monteflorum pápai legátus magyarországi egyházi bíraskodási tevékenységéhez (1308–1311).* In: *Kor – szak – határ. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800). A PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola Közép- és Korai-kori programjának I. konferenciája. Szerk.: Fedeles Tamás – Font Márta – Kiss Gergely. Pécs, 2013.* 75–99. p.; *Csukovits*, 2012. I. köt. 58. p., 60–61. p.; *Maléth Ágnes*: *I. Károly és a pápaság kapcsolata (1301–1342). Doktori értekezés. [Kézirat.] [Szeged–Angers, 2016.]* (a továbbiakban: *Maléth*, [2016].) (a munkában több helyen).

200 DEO 47. p. A fentebb már említett Andreas Ungarus mellett a számunkra érdekes időszakban egyéb magyar egyházi személyek is megfordultak a pápai udvarban. 1307 nyarán — Gentilis működését megelőzően — Miklós bácsi főesperes járt Poitiers-ben Csák nb. Vince kalocsai

Vizsgáljuk meg mindezek után közelebbről is a kútfő magyar vonatkozású értesüléseit és a hírek lehetséges forrásait! Meg kell jegyeznünk, hogy az országgal kapcsolatban a földrajzi leírás több pontján — az egyéb államokról szóló hírekbe ágyazva is — találunk információkat, ám a számunkra leginkább érdekesnek a kifejezetten a Magyar Királyságnak szentelt hosszabb fejezet bizonyul. Ennek szövegében három egységet különíthetünk el: 1. a magyar őstörténet rövid elbeszélését 2. az ország földrajzi viszonyainak és népének terjedelmesebb leírása, majd 3. IV. Béla kanonizálandó leányának, Margitnak, valamint az Árpád-ház szentjeinek és a dinasztia európai házassági kapcsolatainak a bemutatása követi.²⁰¹ Írott történeti hagyománnyal elsősorban az első (egy-egy elemében a második és harmadik) egység hozható összefüggésbe: így látta ezt az a Deér József is, aki filológiai dolgozatában azt kísérelte meg kimutatni, hogy a *Descriptio* megfelelő információi Kézai — ránk nem maradt teljes szövegű (!) — *gestájára* vezethetők vissza.²⁰²

Deér — Hóman Bálint a magyar krónikairódalom fejlődésével kapcsolatban felvázolt teóriája²⁰³ nyomán — két forráscsoportot különített el a krónikás hagyományban: 1. a Szent László-kori *Gesta Ungarorum* csoportját, illetve 2. a Kézai-csoportot. 1. Az előbbi halmazhoz tartozónak vélte — a 11. század végéről (1092) eredeztetett *ösgesta* mellett — a hipotetikus régi szövegre, valamint a feltételezett kivonatára (1095) és folytatásaira (1127-ig, ill. 1167-ig) visszavezethető forrásokat. 2. A történész abból a feltételezésből indult ki, hogy Kézai Simon *Gesta Hungarorum*a csupán kivonatos formában maradt ránk. Rendszerében a

választott érsek képviselőjében. V. Kelemen 1307. július 31-én számol be arról, hogy a küldöttet az érseki palliummal, amelyet a Szentatyáról I. Károly is kért a prelátus számára, útjára bocsátotta, ld. AOKI. II. köt. 197. sz., Theiner I. köt. 415. p. (Fraknoi szerint Vince az év tavaszán személyesen sürgette az egyházfőnököt a Wittelsbach Ottó elleni fellépést [*Fraknoi*, 1901. I. köt. 120. p.]: bár a forrás alapján úgy tűnik, a prelátus csupán delegáltja által képviselte magát Franciaországban, nagyon is elképzelhetőnek kell tartanunk, hogy Károly király és Vince megbízásából Miklós főesperes valóban kérte Kelemen pápát, hogy foglaljon állást a Wittelsbach trónkövetelővel szemben.) Tudunk továbbá Karácson kalocsai kanonok követségéről 1309-ben — a szakirodalom vélekedés szerint talán Gentilis legációjával összefüggésben képviselte a magyar uralkodót a pápai udvarban —, majd Miklós győri választott püspök *cancellarius*ának és *procurator*ának, az I. Károly levelével útra kelő Miklós *dictus* Fintának a megbízásáról 1310-ben. A delegációkat tárgyalja *Maléth*, [2016]. 29., 32., 138., 143., 145., 153–154. p. A *Descriptio* szerzőjének tájékozódására — ha a forrás összeállítóját valóban V. Kelemen környezetében kell keresnünk — ezek a követjárások is lehetőséget nyújthattak.

201 Descr. Europae Orientalis 43–55. p.

202 *Deér*, 1931.

203 *Hóman*, 1925. (I. különösen a munka mellékleteként közölt szemtmát).

Kézai-csoporthoz tartoznának azok a történeti munkák, amelyek a mű teljesebb szövegét használhatták: egyfelől az előbb III. András korában (!),²⁰⁴ majd Nagy Lajos uralkodása alatt két ízben (Budai Krónika családja, Képes Krónika családja) is átdolgozott udvari krónika, másfelől pedig a dolgozatom jelen fejezetében tárgyalt *Descriptio Europae Orientalis*.²⁰⁵ Utóbbival kapcsolatban megjegyezhetjük, hogy tanúságát Hóman — amikor elbeszélő forrásaink Deér által is átvett filiációs rendszerét kidolgozta — nem építette be teóriájába.

Írott magyarországi forrást éppen a jelen tanulmányban vizsgált hagyomány jelentkezése: a rómaiak pásztoraire vonatkozó megjegyzések miatt sejtett Deér a *Descriptio* háttérében.²⁰⁶ A geográfiában két alkalommal is szerepel a kérdéses tradíció. A Konstantinápolyi Császárságot leíró egységben a következőket olvashatjuk: „(...) Macedonia, Achaja és Theassalonika között él egy bizonyos nagyon nagy és elterjedt nép, akiket blazi-nak neveznek, és akik hajdanán a rómaiak pásztoraí voltak, és Magyarországon időztek, ahol a rómaiak legelői voltak, mert a föld termékeny volt és üdén zöldellt. De végül is a magyarok kiűzték őket onnan és ide menekültek (...)”.²⁰⁷ Míg a részlet a Kárpát-medencéből a Balkánra érkezett vlachokat írja le a rómaiak egykori pásztoraiként, addig a magyar históriáról szóló rövid összefoglalás a vidék őslakosaiként ábrázolt pannonokról állítja ugyanezt: „A pannonok pedig, akik akkoriban Pannoniában laktak, valamennyien a rómaiak pásztoraí voltak, és tíz erős király uralkodott felettük egész Moesiában és Pannoniában (...)”.²⁰⁸

A *pastores Romanorum* birtokos szerkezet feltűnése egyértelműen a Deér (Hóman) által a Szent László-kori *ösgesta* csoportjához sorolt szövegekkel — ebben a halmazban találjuk Anonymus *gestáját* vagy a Riccardus-jelentést — látszik rokonítani forrásunkat: Kézai (és a krónikakompozíció) a szóban forgó kifejezést ugyanis *expressis verbis* nem szerepeltetik. Deér a *Descriptio* rövid magyar történetéből három további elemet is említ, amelyek párhuzamai szerinte

204 A kutatás — Hóman kivételével — nem számolt krónikafolytatással III. András korában. Ld. Thoroczky, 2016. 194–199. p.

205 Deér, 1931. 7–11. p.

206 Uo. 11. p.

207 Délkelet-Európa-leírás 15. p. „(...) inter machedoniam, achayam et thesalonicam est quidam populus ualde magnus et spatiosus qui uocantur blazi, qui et olim fuerunt Romanorum pastores, ac in vngaria ubi erant pascua romanorum propter nimiam terre uiriditatem et fertilitatem olim morabantur”. Descr. Europae Orientalis 12–13. p.

208 Egy Délkelet-Európát bemutató földrajzi munka 22. „Panoni autem, qui inhabitant tunc panoniam, omnes erant pastores romanorum et habebant super se decem reges potentes in tota messia et pannonia”. Descr. Europae Orientalis 44. p.

kizárólag az előbbi halmaz textusaiban lelhetők fel: a 14. század eleji geográfiának a forráscsoporttal való kapcsolatát jelezhetik 1. a hunok(kal azonosított magyarok) honfoglalására vonatkozó tömör tudósítás,²⁰⁹ 2. a Szent István térítőtevékenységéről való megemlékezés,²¹⁰ valamint 3. az *usque in hodiernum diem* anonymsi fordulat használata.²¹¹ (Előrebocsátom, hogy a három szöveghely közül a későbbiekben csupán a 2. mozzanatnak tulajdonítok jelentőséget; a szófordulatbeli egyezésekkel nem foglalkozom.) A Kelet-Európa-leírás megfelelő egységében Deér azonban talált olyan mozzanatokat is, amelyek éppen a későbbi hagyomány — a Kézai-csoport — ismeretéről árulkodhatnak: ilyennek tekintette Óbuda *Sicambriaként* történő megnevezését, a tíz pannóniai királyról szóló híradást vagy a hunok győzelmének emlékére felállított márványkő motívumát.²¹² Abból, hogy a forrásban kétféle hagyományanyag látszik ötvöződni, a történész számára az a következtetés adódott, hogy a *Descriptio* lejegyzője Kézai akkor még rendelkezésre álló teljes szövegeből meríthetett.²¹³

Deér megállapításaival kapcsolatban a következő megjegyzéseket szükséges tennünk:

1. A két variánsban — a Kézai-féle változatban és a 14. századi krónikakompozíció szövegezésében — is fennmaradt huntörténet vonatkozásában a múlt század elején Domanovszky Sándor fogalmazta meg azt a tételt, miszerint a kizárólag 18. századi másolatokban²¹⁴ fenntartott Kézai-féle textus kivonatolás eredményeképpen jött létre. Az elmélet szerint az eredeti huntörténet valamikor a 12. század végén keletkezhetett: ezt az V. István-kori krónikás egyesítette a magyar történettel, s az 1270–1272 között készült szerkesztés szolgált forrásként mind Kun László udvari papja, mind a 14. századi szerkesztések összeállítói számára.²¹⁵ A kérdéskör kapcsán ezzel szemben ma már Horváth János 1963-ban publikált nézeteit fogadja el a medievisztika. Az irodalomtudós arra a következtetésre jutott, hogy a huntörténetet — lényegében abban az eredetinek tekinthető formájában, ahogyan azt az újkori másolatok fenntartották — Kézai önálló alkotásaként kell

209 Descr. Europae Orientalis 44. p.

210 Uo. 52. p.

211 Uo. 44. p.

212 Deér, 1931. 11–12. p.

213 „(...) so kann daraus nur geschlossen werden, dass die ungarische Quelle der *Descriptio* mit der verloren gegangenen Umarbeitung des 13. Jahrhunderts, also mit den vollständigen *Gesta Hungarorum* des Simon von Kéza identisch ist”. Uo. 14. p.

214 Domanovszky, 1906. 5–18. p.

215 Uo. 71–74., 125–133. p.

értékelnünk.²¹⁶ A IV. László-kori krónikás az általa részletesen kidolgozott hun történiához illesztette hozzá azt a magyar történetet, amelyet — ahogyan arra Szűcs Jenő is felhívta a figyelmet — már valóban kivonatosan vett át egy korábbi szövegezésből: minden bizonnyal az V. István-kori redakcióból.²¹⁷ Az 1282–1285 között készült elbeszélés, amely a magyarokkal rokonított hunok történetét adja elő, utóbb a krónikaszerkesztésekbe is utat tört magának.²¹⁸

II. A krónikakutatás újabb eredményeit figyelembe véve revideálnunk kell tehát Deér arra vonatkozó nézeteit, hogy pontosan milyen magyar forrás is állhatott a *Descriptio* lejegyzőjének a rendelkezésére 14. század elején. A kérdést ma lényegében a következőképpen tehetjük fel: tanúskodhat-e a földrajzi leírás egyfelől Kézai művének, másfelől pedig Anonymus *gestájának* vagy egy napjainkra elveszett, a hüntörténetet még nem tartalmazó egyéb redakciónak (esetleg a Kézai által is kiaknázott V. István-kori *gestának*) az együttes felhasználásáról? Ahogyan azt Deér is megállapította, a Magyarország kapcsán olvasható további adalékok, a földrajzi jellegű és a dinasztikus összeköttetésekre vonatkozó információk nem írott forrás tanúságán alapulnak: ennek fényében azt is mérlegelnünk szükséges, indokolt-e mindenképpen írásos kútfőt keresnünk a korai magyar történiára vonatkozó értesülések mögött.

Hogy tisztában láthassunk a problémakörben, vizsgáljuk meg pontról pontra — a forrás egyes, a magyar történelem kezdeteivel kapcsolatos információit sorra véve —, hogy milyen tradíció ismeretéről látszik árulkodni a *Descriptio* egyébként meglehetősen rövid elbeszélése a magyarok bejöveteléről a Kárpát-medencébe, és milyen híradásokkal állíthatók párhuzamba a kútfő egyes részletei! Az elemzés közelebb vihet minket annak a kérdésnek a megválaszolásához is, hogy honnan kerülhetett a 14. századi traktátusba a rómaiak pásztoraira vonatkozó hagyomány.

1. „*Megjegyzendő az is, hogy Magyarország királyságát hajdan nem Magyarországnak mondották, hanem Moesiának és Pannóniának. Moesiát pedig a gabonáhozamról nevezték el, ugyanis igen bővelkedik gabonában; Pannóniának is a kenyér bőségéről hívják; ez magától értetődően is így van, mert az aratások bőségéből következik a kenyér bősége.*”²¹⁹ A szöveg helye

216 Horváth János, *íjf.*: A hun-történet és szerzője. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 67. (1963) 4. sz. 446–476., kül. 453–454. p.

217 Szűcs, 1973. 570–571. p.

218 *Veszprém*, 2019. 158–159. p. A téma bőséges irodalmához ld. még Györffy, 1993. 188–189. p.

219 „*Vbi notandum quod regnum Hungarie olim non dicebatur Hungaria, sed Mesia et Pannonia. Mesia quidem dicebatur a messium prouentu, habundat enim multum in messibus. Panno-*

azzal a hagyománnyal rokonítható, amely a Kárpát-medencét élelmiszerben gazdag területként jeleníti meg. A motívum nem csupán a magyar tradícióban volt jelen (gondolhatunk itt Anonymusra, aki *gestájában* több helyen említi a föld termékenységét),²²⁰ de ismertnek számított Európában is: a nyugati utazók, akik megfordultak a Kárpát-medencében, többször rácsodálkoztak az ország bőségére. A kutatás a 11–12. század fordulójának Magyar Királyságával kapcsolatban nemegyszer idézi a frank Nogent-i Guibert sorait.²²¹ az első kereszties hadjárat seregeinek magyarországi átvonulásáról hírt adó forrás szemtanúk beszámolóí nyomán tudósít arról, hogy a gabona a mezőkön toronymagasságú asztagokban állt.²²² Pannónia nevének a *panis*²²³ terminussal való összefüggésbe hozása kiváló példáját szolgáltatja az ország gazdagságának hírét ismerő²²⁴ szerző etimologizáló hajlamának: a *Descriptió*ban többször találkozunk hasonló — akár a korábbi hagyományból származó, akár a névtelen geográfus saját invencióinak tekinthető — névmagyarázatokkal²²⁵ („*a világnak ezt a részét egy bizonyos hasonló nevű asszonyról mondják Afrikának, aki a líbiai király leánya*

nia dicebatur etiam a panis habundantia. Et ista consequenter se habent: ex habundantia enim messium sequitur habundantia panis”. DEO 133–134. p.

- 220 Pl. „*Et dum ibi per plures dies habitassent, dux et sui videntes fertilitatem terrae et habundantiam omnium bestiarum et copiam piscium de fluminibus Thisciae et Budrug*”. Anonymus 53. p. (14. c.).
- 221 A terményekben gazdag Magyarország ábrázolására ld. pl. Csukovits, 2015. 74. p.
- 222 *Historia quae dicitur Gesta Dei per Francos edita a venerabili domno Guiberto, abbate monasterii Sanctae Mariae Novigenti*. In: *Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux*. I–V. köt. Paris 1844–1895. IV. 113–264. p.: 142–143. p. Magyar fordítását ld. Nogent-i Guibert: *Isten tettei a frankok által*. Ford., bev., jegyz.: Veszprémy László. In: *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Szerk.: Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor. Szeged, 2006. 215–217. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22.). A forrásról ld. *Sweetenham, Carol*: Guibert of Nogent. In: *EMCh* I. köt. 740–741. p.
- 223 A hamis etimológiát a szakirodalom a szerző saját invenciójának tartja, ld. DEO 174. CLXXII. jegyz.
- 224 „*Est enim terra pascuosa et fertilis ualde in pane, uino, carnibus, auro et argento. Copia autem piscium excedit fere omnia regna preterquam Noruegiam ubi pisces comeduntur pro panibus uel loco panis. Terra est communiter plana, colles paruos permixtos habens alicubi tamen habet montes altissimos. In partibus Transiluanis sunt maximi montes de sale et de illis montibus cauatur sal sicut lapides et apportatur per totum regnum et ad omnia regna circumadiacentia*”. DEO 136. p.
- 225 *Görka, O.*: Praefatio i. m. XXI–XXIII.; *Živković, T. – Petrović, V. – Uzelac, A.*: In: DEO 26–27. p.

volt”²²⁶; „Ezt a tartományt pedig azért mondják Albániának, mert ennek a vidéknek a lakosai fehér hajjal születnek.”²²⁷). Itt kell megjegyeznünk, hogy Pannónia termékeny földjéről és ásványkincsekben bővelkedő hegyeiről a Kelet-Európa-leírás egyik főforrása, Bartholomeus Anglicus is megemlékezik,²²⁸ ám az enciklopédia — Sevillai Izidor Etimológiai nyomán²²⁹ — a régiót Itáliától elválasztó Appennineekkel kapcsolja össze a provincia elnevezését.²³⁰ Nagyon is elképzelhetőnek kell tartanunk, hogy a 14. század elején keletkezett traktátus lejegyzője a *Liber de proprietatibus rerum* rövid tájékoztatását tekintette kiindulópontjának,²³¹ s ennek nyomán dolgozta ki saját interpretációját az elnevezés eredete kapcsán.²³² Moesia nevének a *Descriptio*ban ugyancsak szereplő

-
- 226 Délkelet-Európa-leírás 13. p. „Vocatur autem hec pars mundi Asia a quadam muliere sic dicta que imperium orientis apud antiquos tenuit”. DEO 93. p.
- 227 Délkelet-Európa-leírás 19. p. „Dicitur autem hec prouincia Albania eo quod albo crine homines illius regionis nascuntur”. DEO 117. p.
- 228 „Est autem terra spaciosissima et fertilissima, montibus et sylvis munitissima, multis fluminibus et aquis irrigua, venis aureis et aliis metallis ditissima, habens montes maximos, in quibus diuersa marmorum genera inveniuntur”. Bartholomeus Anglicus 685. p. (XVI, 116).
- 229 „Pannonia ab Alpibus Appenninis est nuncupata, quibus ab Italia secernitur, regio viro fortis et solo laeta.” *Isidorus Hispalensis: Etymologiae*, XIV,IV,16.
- 230 „Pannonia a Penninis alpibus est vocata, quibus ab Italia secernitur, regio fortis est et solo laeta”. Bartholomeus Anglicus 685. p. (a szöveghely forrását maga Bartholomeus is megjelöli). Ezt a hagyományt rögzíti Beauvais-i Vince a *Descriptio* szerzője előtt ugyancsak ismeretes *Speculum historialéja* is. *Bibliotheca mundi* i. m. 28. (I, 74); DEO 174. p. CLXXII. jegyz. A téves magyarázat ugyancsak szerepel egy 7. (vagy 8.) századi költeményben („Pannonia a Penninis nomen que conglomerat”). *Versus de Asia et de universi mundi rota*. Ed.: Strecker, Karolus. In: *Monumenta Germaniae Historica. Poetae latini aevi Carolini*. I–IV. köt. Berolini, 1881–1923. IV/2.3. köt. 545–559. p. (a továbbiakban: *Versus de Asia*): 553. p.
- 231 Pannóniát egyébként Beauvais-i Vince is termékenynek írja le, ld. Vincentius Bellovacensis 27. p. (I, 71). Vö. *Isidorus Hispalensis: Etymologiae*, XIV,IV,5.
- 232 A *Descriptio*ban fellelhető hamis etimológia Magyarországon sem volt ismeretlen. Thuróczy János krónikájában a következőket olvashatjuk: „Hec regio olim panis ab ubertate Pannonia denominata esse traditur, que nunc ab Hungaris ipsam incolentibus mutato nomine Hungaria vocatur”. *Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum*. I. Textus. Ed. Galántai, Elisabeth – Kristó, Julius. Bp. 1985. 34. p. (13. c.) (*Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum*). Bár a most vizsgált 14. századi szerző és Thuróczy tollán természetesen egymástól függetlenül is lejegyzésre kerülhetett ugyanaz a fals etimológia, a szövegtanúk akár azt a feltételezést is megengedik, miszerint valóban létezett olyan középkori (magyar) hagyomány, amely a kenyér latin megnevezéséből származtatta a tartomány nevét, s amelyből egyik és másik forrás is táplálkozott.

etimológiája a földrajzi munka másik fontos forrásában, Beauvais-i Vince *Speculum historiale*jében is szerepel: utóbbi Isidorus nyomán véli tudni, hogy a magas gabonahozamú tartomány megnevezése a *messis* (aratás) szóra vezethető vissza, s a vidéket egykor Ceres éléstárának (*Cereri horreum*) nevezték.²³³ A szerző minden bizonnyal a hasonlóan termékeny talajú vidékként ábrázolt Pannónia esetében is a Moesia névetimológiájára emlékeztető magyarázattal kívánt olvasói számára szolgálni.

- 2 „Ezért Szent Mártonról is, aki magyarországbéli volt, a legendája elején ez olvasható: »Márton a pannonok Savaria nevű városában született«”:²³⁴ Márton savariai származását jelezve a *Descriptio* újfent olyan információt közöl, amely Európa-szerte jól ismert volt. Tours 4. századi püspökének kultusza az államalapítás korától jelen volt Magyarországon, és a főpap tiszteletének nyomait a korai elbeszélő hagyományban is megtaláljuk — a Nagyobbik Legenda előadásában István király a szent patrónus zászlaja alatt vonul hadba Koppány ellen, s győzelmét követően adományokat tesz a Márton nevére²³⁵ általa alapított apátság javára²³⁶ —, jelen esetben azonban kútfőnk nem a magyar tradícióból merít. Az ismeretlen szerző megjelöli, hogy a pannóniai születésű főpappal kapcsolatban a liturgia (vagyis a *Breviarium Romanum*) szavait idézi.²³⁷
- 3 „(...) tíz erős király uralkodott felettük [ti. a pannonok felett — CsJ] egész Moesiában és Pannóniában”; „(...) a magyarok (...) csatát vívtak

233 „Prima est Mesia a messium prouentu vocata, vnde et eam veteres Cereri horreum vocabant”. Vincentius Bellovacensis 27. p. (I, 71). Ld. DEO 174. p. CLXXI. jegyz. Vö. *Isidorus Hispalensis: Etymologiae* XIV,IV,5.

234 Délkelet-Európa-leírás 22. p. „Vnde de beato Martino, qui de Hungaria fuit, legitur lectione prima. Igitur Martinus Sabarie Pannoniorum oppido oriundus fuit”. DEO 134. p.

235 Szent Márton pannonhalmi születésének középkori hagyományára ld. *Tóth Endre: Szent Márton pannonhalmi születéshely-legendájának kialakulása*. In: *Vigilia*, 39. (1974) 5. sz. 306–312. p. Pannonhalma Anonymusnál előforduló *mons sancti Martini* megnevezését vizsgálta *Váczy Péter: Anonymus és kora*. In: *Középkori kútfőink*, 1974. 13–37. p.: 13–30. p.

236 *Legendae s. Stephani regis* 381. p. (6. c.), 383–384. p. (8. c.). Szent Márton korai magyarországi kultuszával kapcsolatban ld. *Györffy György: István király és műve*. 4. jav. kiad. Bp., 2013. 74–75. p. A szent a későbbi krónikákban is szerepel, ld. *Krónikakompozíció* 314. p. (64. c.), Anonymus 100. p. (50. c.).

237 Ahogyan azt Górká is feltünteteti, ld. *Descr. Europae Orientalis* 43. p. 4. jegyz.

*az említett tíz királlyal, és leverték őket*²³⁸: Deér a tíz pannóniai király vereségének motívumát Kézai *gestájának* azon passzusával rokonította, amely arról számol be, hogy Aëtius tíz nyugati királlyal támadt Attilára.²³⁹ Bár némi áthallás valóban felfedezhető a huntörténet megfelelő részlete és a *Descriptio* híradása között, a momentum mögött véleményem szerint nem szükségszerű a magyarországi írott tradíció egyértelmű hatását feltételeznünk. A tízes szám gyakran jelentkezik mesés elemként a regényes elbeszélésekben: az egyéb pontokon is invenciózusnak mutakozó névtelen szerző akár a Kézai-féle szöveg hely ismerete nélkül is fűszerezhetette előadását a magyarok ellenfeleiként szerepeltetett pannóniai királyok históriájával.

4. „(...) miután lehanyatlott a római birodalom, eljöttek a magyarok Szkitia tartományából és óriási országából, amely a maeotisi mocsarakon túl van”:²⁴⁰ Szkitia Anonymus *Gesta Hungarorum*ában tűnik fel a magyarok keleti hazájaként,²⁴¹ ám a 13. század elején lejegyzett regényes elbeszélésben a Maeotis mocsarairól még nem esik szó: az Azovi-tenger körül elterülő ingoványos területek²⁴² latin megnevezését — az általa részletesen kidolgozott csodaszarvas-monda²⁴³ helyszínéeként — Kézai emelte be a történeti irodalomba.²⁴⁴ Jól ismert, hogy a nép egykori szállásterületeivel kapcsolatban kiformalódott tradíció szóban forgó elemei a nyugati kútfőkből kerültek a magyar krónikákba: Anonymus

238 Délkelet-Európa-leírás 22. p. „*Pannoni (...) habebant super se decem reges potentes in tota Mesia et Pannonia (...)*”; „*Hungari (...) pugnaverunt (...) cum X regibus dictis et optinuerunt eos*”. DEO 134. p.

239 „*Tunc interea regem Ethelam Romanorum patricius dictus Etius cum X regibus occidentis invasit ex abrupto*”. Simon de Keza 153–154. p.; Deér; 1931. 12–13. p.

240 Délkelet-Európa-leírás 22. p. „*Deficiente autem imperio Romanorum egressi sunt Hungari de Scythia prouincia et regno magno quod est ultra Meotidas paludes*”. DEO 134. p.

241 Anonymus 34–37. p. (1. c.).

242 A fogalomhoz ld. Kovács Kitti: A Maeotis ingoványai. Történeti–földrajzi vizsgálat antik és középkori szerzők, valamint korai térképek alapján. In: *Belvedere Meridionale*, 26. (2014) 3. sz. 7–21. p.

243 *Sebestyén*, 1904–1905. I. köt. 283–358.; Horváth, 1963. 455–458. p.; Györffy, 1993. 35–38. p.

244 Simon de Keza 144–145. p.

Regino nyomán²⁴⁵ tudósít a magyarok szkítiai származásáról,²⁴⁶ Kézai pedig Iordanes *Geticájából* kölcsönözhetette a Maeotis megjelölést.²⁴⁷ A *Descriptio* lejegyzője sem csupán magyar forrásából (forrásaiból) tájékozódhatott arról az Európában jól ismert hagyományról, miszerint a hunokkal azonosnak tekintett honfoglalók Szkítiából érkeztek a Kárpát-medencébe: a szóban forgó értesülés Bartholomeus Anglicusnál²⁴⁸ is fellelhető. Mivel a földrajzi leírás közlése inkább mutat párhuzamot az enciklopédia szövegezésével, mint a magyar krónikairodalom híradásaival — forrásunkhoz hasonlóan a 13. századi angol szerző is a Maeotis ingoványain túl elterülő földként definiálja Szkítiát —, valószínűsíteniünk kell, hogy ezen a ponton az ismeretlen szerző a *Liber de proprietatibus rerum* információját építette be elbeszélésébe.²⁴⁹

-
- 245 Regino abbas Prumiensis 131–133. p. (889. év). A prümi apát — akitől a magyaroknak a szkítákkal való azonosítása származik — Szkítia leírása során Marcus Iunianus Iustinus római történetíró *Historiae Philippicae* c. munkájára (Pompeius Trogus világtörténetének kivonata) támaszkodott. Justini *Historiae Philippicae*. I–II. Ed.: Gronovius, Abraham. Londini, 1822. 71–72. p. (II, 2).
- 246 Regino munkája mellett önállóan is használta a Iustinus munkájából készült *Exordia Scythica* c. kivonatot. Forrásaira ld. Györffy, 1993. 48–53. p.; Thoroczkay Gábor: Anonymus latin nyelvű külföldi forrásai. Historiográfiai áttekintés. In: *Uő: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok*. Bp. 2009. 215–231. p.: 220–224. p. (TDI könyvek 9.).
- 247 Simon de Keza 145. p. 7. jegyz. (Domanovszky Sándor megjegyzése). Ld. még *Hóman Bálint: A magyar hún-hagyomány és a hún-monda. Máriabesnyő–Gödöllő*, 2010. (a továbbiakban: *Hóman*, 2010.) 94–96. p.
- 248 „*Pannonia Europae est prouincia, quae ab Hunnis quondam occupata, ab eodem populo Vngaria vulgariter est vocata, quae duplex est secundum Orosium, maior scilicet et minor. Maior quidem est in ulteriores Scythia ultra Maeotides paludes constituta*”. Bartholomeus Anglicus 685. p. (XV, 116). A hagyomány Viterbói Gottfriedra vezethető vissza: „*Ungarorum regna duo esse legimus, unum antiquum apud Meotidas paludes in finibus Asiae et Europe, et alterum quasi novum a primo regno in Pannonia, quam Pannoniam nonnulli novam Ungariam vocant*”. Gotifredi Viterbiensis *Memoria seculorum*. Ed.: Waitz, Georgius. In: MGH SS XXII. köt. 94–106. p.: 102. p.
- 249 Azt, hogy Szkítia a maotisi mocsarakon túl terült el, Beauvais-i Vince is említi a *Speculum historialéban*, itt azonban a régió általában véve a barbár népek őshazájaként jelenik meg. „*Prima Europae regio est Scythia inferior, quae a Maeotidis paludibus incipiens inter Danubium et Oceanum septentrionalem usque ad Germaniam porrigitur. Quae terra generaliter propter Barbaras gentes, quibus inhabitatur, Barbarica dicitur*”. Vincentius Bellovacensis 27. p. (I, 71). A szövegpárhuzamokra ld. DEO 174. CLXXIV. jegyz.

5. „(...) azon a tágas mezőn, amely Sicambria és Székesfehérvár között fekszik (...)”²⁵⁰: A frankok legendás városának neve a nép trójai eredetmítoszából — amely szerint a Kis-Ázsiából menekülők csoportja Pannónia területén alapította meg átmeneti hazájaként Sicambriát — Viterbói Gottfried²⁵¹ közvetítésével²⁵² kerülhetett a magyar hagyományba. A tradíció Kézainál tűnik fel, aki Attila fővárosával, az Anonymusnál még *Ecilburguként* emlegetett²⁵³ Óbudával azonosítja a frank mondák képzeletbeli települését.²⁵⁴ A francia földön számos elbeszélésben tetten érhető hagyomány²⁵⁵ — amely a Kárpát-medence területére helyezett egy Sicambria nevű várost — magyar forrás közvetítése nélkül is ismert lehetett a *Descriptio* vélhetőleg a pápa környezetében forgolódo lejegyzője előtt. Annak ténye azonban, hogy a földrajzi munka a mondai helyszínt a magyar őstörténetbe ágyazva szerepelteti, és azt — amint alább látni fogjuk — Kézaihoz hasonlóan Óbudával látszik azonosítani, a Sicambriával kapcsolatos 13. századi magyar hagyomány ismeretéről árulkodhat.
6. „(...) a magyarok (...) azon a tágas mezőn, amely Sicambria és Székesfehérvár között fekszik, csatát vívtak az említett tíz királlyal és levertek őket; s ott a győzelem örök jeléül egy hatalmas márványkövet állítottak fel, amelyre az említett győzelem fel van jegyezve, s ez ott áll mind a mai napig”:²⁵⁶ Görka, majd Deér is rámutatott arra, hogy

250 Délkelet-Európa-leírás 22. p. „ (...) in campo magno qui est inter Sicambriam et Albam Regalem (...)”. DEO 134. p.

251 Gotifredi Viterbiensis Speculum regum. Ed. Waitz, Georgius. In: MGH SS XXII. köt. 21–93. p.: 64. p.

252 *Hóman*, 2010. 44. p.

253 Anonymus 35., 95., 99. p.

254 Több helyen, pl. Simon de Keza 156. p. A kérdéshez ld. *Eckhardt Sándor*: Sicambria. Egy középkori monda életrajza. In: *Minerva*, 6. (1927) 4–10. sz. 157–201. p.; *Spekner Enikő – B. Szabó János – Kanyó Ferenc*: Hogyan kerülhetett Sicambria Óbudára? Egy hagyomány genezise. In: *Budapest Régiségei*, 48. (2015) 189–203. p.

255 *Colette Beaune*: Naissance de la nation France. Paris, 1985. 11–54. p. (Bibliothèque des histoires); *Csernus Sándor*: A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország (13–15. század). Bp., 1999. 144–146. p. (Doktori mester munkák).

256 Délkelet-Európa-leírás 22. p. „Hungari (...) pugnauerunt in campo magno qui est inter Sicambriam et Albam Regalem cum X regibus dictis et optinuerunt eos et in signum uictorie perpetuum erexerunt ibi lapidem marmoreum permaximum ubi est scripta prefata uictoria qui adhuc perseuerat usque in hodiernum diem”. DEO 134. p.

párhuzamot vonhatunk a Kelet-Európa-leírás passzusa és Kézainak a tárnokvölgyi csatáról szóló beszámolója között.²⁵⁷ Kun László udvari papjának elbeszélésében azonban a hunok győzelem helyett súlyos vereséget szenvednek a Pannónia és az adriai vidék felett uralkodó Macrinustól, és nem a dicsőség, hanem az ütközetben elesett Keve és társai emlékére állítanak márványkövet.²⁵⁸ A huntörténet Tárnokvölgye²⁵⁹ és a holtak eltemetésének helyszínéeként megjelölt Keveaszó (ma Kajászó)²⁶⁰ valóban a Székesfehérvár és Óbuda (amelyet Kézai Sicambiaként tüntet fel) közötti térségben lokalizálhatók: utóbbi tény megerősítheti bennünk a feltételezést, hogy a *Descriptio* névtelen szerzője — bár a hagyományt kétségkívül torz formában adja vissza — magyarországi eredetű híradás alapján számol be a honfoglalók és a Pannóniában talált királyok mondabeli megütközéséről. Abból, hogy az ismeretlen szerző azt is hozzáteszi a történethez, hogy a márványkő még saját korában is látható volt, arra a következtetésre juthatunk, hogy alighanem szóbeli természetű értesülés juthatott el a traktátus készítőjéhez. Eckhardt Sándor szerint a Kézainál olvasható história és a *Descriptio* közlése mögött egy helyi mondát kell gyanítanunk, amely Attilával kapcsolta össze a Kajászó és Baracska között, a váli völgyben a felsőszentiváni középkori templom²⁶¹ átadásai során előkerült római kori oltárkövet.²⁶²

-
- 257 Descr. Europae Orientalis 44.: 4 jegyz. (Olgierd Górka megjegyzése); *Deér*, 1931. 12–13. p.
- 258 „Pro qua enim invasione Ditrucus acerbatus in campum Tawarnucweg exivit cum Hunnis committens praelium cum suorum et Macrini maximo interitu ac periculo. Fertur tamen Hunnos in hoc loco potenter devicisse. Hunnorum autem residuum in sua est reversum arrepta fuga tabernacula. In eo enim praelio ex Hunnis virorum centum millia et XXV. millia corruerunt, Cuwe etiam capitaneo ibidem interfecto. (...) Tunc Hunni intellecto, quod Macrinus et Ditrucus de loco certaminis removissent sua castra, reversi ad locum certaminis, sociorum cadavera, quaec poterant invenire, Cuwemque capitaneum prope stratam, ubi statua est erecta lapidea, more scitico solemniter terre commendarunt, partesque illius territorii Cuwe-Azia post hac vocaverunt”. Simon de Keza 149–150. p.
- 259 Lokalizálására ld. AKS 83. p. 131. jegyz. (Veszprémy László megjegyzése).
- 260 ÁMTF. II. köt. 389–390. p.
- 261 *Szibrányi Máté*: Fejér megye középkori templomos helyei. Doktori disszertáció. I–II. köt. [Kézirat.] [2015] II. köt. 202–203. p.
- 262 *Eckhardt Sándor*: A pannóniai hún történet keletkezése. In: Századok, 62. (1928) 1–3. sz. 465–491. p., 4–6. sz. 605–632. p.: 626–627. p.; *Uő*: Attila a mondában. In: Attila és hunjai. Szerk.: Németh Gyula. Bp., 1940. 143–216. p.: 196–197. p. A Jupiter-oltárkő kapcsán ld. *Juhász József*: A baracscai Jupiter oltárkő és Keveaszó (Keveháza). In: Székesfehérvári Szemle, 4. (1934)

7. „(...) és miután diadalt arattak, Attilát (...) királlyá emelték; elfoglalták az egész földet és ott laktak, és attól az időtől a magyarokról, akiket más néven hunoknak is hívnak, az egész földet Hungáriának neveztek”:²⁶³ Fentebb láthattuk, hogy szövegünkhöz hasonlóan Spalatói Tamásnál vagy a Magyar–lengyel Krónikában is egyetlen honfoglalás, a hunokkal azonosnak tekintett magyarok bejövetele szerepel. Bár a motívum három, a magyar hagyománnyal kapcsolatot mutató forrásban is jelentkezik, szerzőink talán nem annyira a magyar tradíció hatására, mint inkább az Európában megszokott hun–magyar azonosítás miatt mosták egybe a magyar honfoglalást Attila korábbi Kárpát-medencei jelenlétével. A két népet azonosnak látszik tekinteni az a Bartolomeus Anglicus is, akinek a művét a *Descriptio* lejegyzője kétségkívül forgatta. A 13. századi enciklopédia arra vonatkozó közlését, hogy az ország a hunokról kapta *Ungaria* megnevezését,²⁶⁴ párhuzamba állíthatjuk a földrajzi leírás most tárgyalt részletével.
8. „(...) Attilát, aki azon hét vezér közül, akik Szkítiából kijöttek, a leghatalmasabb volt (...)”:²⁶⁵ A megjegyzés, miszerint Attila a honfoglaló hét vezér egyike, egyértelműen a magyar hagyomány ismeretére vall. A két honfoglalásról — a hunokéről és a magyarokéről — beszámoló Kézai a hunok még Szkítiában maguk közül választott *capitenusai* között említi Attilát,²⁶⁶ s ezt a hagyományt veszik át a későbbi krónikák is.²⁶⁷
9. „Attilát (...) egy akarattal megválasztották és királlyá emelték”:²⁶⁸ A tradíciót, amely szerint „a hunok római módra *Etelét* tették királlyá maguk

75–80. p.; *Dormuth Árpád*: A baracscai oltárkö és a pusztatemplom. In: Székesfehérvári Szemle, 6. (1936) 53. p.

263 Délkelet-Európa-leírás 22. p. „*Et hac uictoria habita Atillam (...) prefecerunt sibi in regem et optinuerunt totam terram et inhabitauerunt eam et ex tunc ab Hungaris, qui alio nomine Huni uocantur, tota terra dicta est Hungaria*”. DEO 134–135. p.

264 Bartholomeus Anglicus 685. p. (XV, 116). Ugyanitt a hunok pannóniai hódításáról is olvashatunk.

265 Délkelet-Európa-leírás 22. p. „*Atillam, qui erat potentior inter VII duces qui egressi fuerunt de Scythia*”. DEO 134–135. p.

266 Simon de Keza 147. p.

267 Krónikakompozíció 256. p. (7. c.). Ld. *Deér*, 1931. 12–13. p.

268 Délkelet-Európa-leírás 22. p. „*Atillam (...) concorditer elegerunt et prefecerunt sibi in regem*”. DEO 134–135. p.

fölkött”, Kézainál is olvashatjuk.²⁶⁹ Kútfontk ezen a ponton egyértelmű párhuzamot mutat a magyar hagyománnyal.²⁷⁰

Elemzésünkbe bevonhatjuk még — bár a hírt nem a *Description*nak a korai magyar históriáról szóló első egységébe ágyazva találjuk — a következő adatot:

10. Az Árpád-ház szentjei kapcsán a *Description* megjegyzi, hogy „*még nincs háromszáz éve, hogy a magyarokat keresztény hitre térítette királyuk, Szent István*”.²⁷¹ István térítő szerepét hangsúlyozzák Anonymus,²⁷² Riccardus²⁷³ és a Knauz-krónika családjához tartozó rövidebb szerkesztések,²⁷⁴ és hasonló információt őrzött meg számunkra a magyar tradíció nyomán tájékozódó francia szerzetes, Trois-Fontaines-i Alberik is (a névtelen jegyző és a champagne-i krónikás úgy tudják, a szent király prédikálásával térítette a magyarokat keresztény hitre).²⁷⁵ Míg Hóman Bálint a korai *gestá*ból származtatta a több forrásban is felbukkanó értesülést,²⁷⁶ addig Csóka J. Lajos a legendák híradásával teljes ellentétben álló tradíciót — a prédikáló uralkodó portréja nem vezethető vissza a szentéletrajzokra — 12. századi eredetűnek tartotta, és úgy vélte, hogy a motívum az általa feltételezett 13. század eleji *gestaszerkesztés*ben is jelen lehetett.²⁷⁷ A kérdést, hogy a szóban forgó adalék valóban szerepelhetett-e egy ránk nem maradt Árpád-kori krónikasövegben, aligha tudjuk megválaszolni. A Kelet-Európa-leírás közlése mögött véleményem szerint nem

269 AKS 95. p. „*Romano more Huni super se Ethelam regem praeficiunt*”. Simon de Keza i. m. 150. Vö. „*Hungari sive Huni concordii voluntate Atylam filium Bendekus consuetudine Romanorum super se regem prefeceerunt*”. Krónikakompozíció 261. p.

270 Ezt jelzi Deér, 1931. 13. p.

271 Délkelet-Európa-leírás 24. „*(...) nondum sunt trecenti anni quod Hungari ad fidem sunt conuersi per sanctum Stephanum*”. DEO 142. p.

272 „*Et dum beatus Stephanus verba vite predicaret et Hungaros baptizaret*”. Anonymus 117. p. (57. c.).

273 „*Ubi tandem per Sanctum Stephanum primum ipsorum regem ad fidem catholicam sunt reversi*”. Ricardus 535. p.

274 „*(...) magnam et fere totam Hungariae partem et regionem ad fidem Christi convertit*”. Chronicon Knauzianum 329. p.

275 „*ipsa rex [sc. Stephanus — CsJ] sua predicatione Ungaros convertit*”. Albericus 779. p. (1010. év).

276 Hóman, 1925. 26–27. p.

277 Csóka, 1967. 652–653. p.

feltétlenül szükséges azonban egy specifikus krónika- vagy *gestaszöveget* valószínűsíteniünk. A Szent Istvánnak a népe keresztény hitre térésében játszott szerepére vonatkozó hagyomány a 13–14. századi Magyarországon akár a szóbeliségben kiformalódott történeti tradíciónak is részét képezhette. Az államalapító király alakja a nyugati hagyományban sem volt egyébként ismeretlen: az ezredforduló eseményeiről szólva számos krónika emlékezik meg a kereszténység magyarországi felvételéről, s István, Gizella vagy a királyné bátyja, II. Henrik német uralkodó a krisztianizációban vállalt vélt vagy valós szerepéről.²⁷⁸ Valószínűbbnek kell ugyanakkor tartanunk, hogy a *Descriptio* kérdéses egysége — amely a Margit hercegnő szentté avatására tett kísérlet kapcsán látszik említést tenni az uralkodói dinasztia egyéb szentjeiről — magyar tájékoztatáson (talán éppen a IV. Béla leányának kanonizációját elősegíteni kívánó küldöttség beszámolóján) alapul.

A honfoglalás és az államalapítás korával kapcsolatos adatok elemzésének végére érve a következő megállapításokat tehetjük: Elsőként is le kell szögezniünk, hogy a Kelet-Európa-leírás és a magyar elbeszélő hagyomány között nincsenek szövegszerű egyezések (az egyes szavakra vagy szintagmákra kiterjedő egybeesésektől eltekinthetünk). Ha közvetlen szövegátvétellel nem is számolhatunk, a motívumbeli azonosságok arra utalnak, hogy a magyarországi történeti tradíció nagyon is hatott forrásunkra. A fentiekben a korai magyar históriával kapcsolatban tíz adatot vizsgáltam meg. Három értesülés esetében úgy találtam, hogy szerzőnknek nem volt szüksége magyar informátorra. A traktátus ismeretlen lejegyzője Bartholomeus Anglicusnál és Beauvais-i Vincénél is olvashatott a termékeny Pannóniáról (illetve Moesiáról), és a náluk fellelhető információk nyomán alkothatta meg a tartomány nevének hamis etimológiáját (1.). Előbbi enciklopedista műve nyomán tudomással bírhatott a magyarok (hunok) a maeotisi mocsarakon túl elterülő szkítiai őshazájáról is (4.) (az értesülés a magyar hagyomány nyomán is megerősítést nyerhetett). A liturgia ismeretét tükrözi, hogy említést tesz Savaria szülöttéről, Szent Mártonról (2.). Az általa forgatott munkákban fellelt gyér adalékokat ugyanakkor magyar tájékoztatás nyomán is kiegészítette. Bár a magyaroknak a hunokkal való azonosítása és a hunok pannóniai hódítása

278 *Gombos F. Albin*: Szent István a középkori külföldi történetírásban. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk.: Serédi Jusztinián. I–III. kötl Bp. 1938. [repr. szerk.: Török József – Serédi Jusztinián. Bp., 1988] III. köt. 279–324. p., itt 304–309. p.

Bartholomeusnál is szerepel, a magyarországi történeti irodalomban kiformalódott hun hagyományról és Attila — Árpád honfoglalását megelőző — Kárpát-medencei bejövételéről minden bizonynal magyar informátora nyomán is tudomása volt (7.) A Székesfehérvár és Óbuda között lezajlott ütközet mintája a tárnokvölgyi csata Kézainál szereplő leírása lehetett (6.). Bár a Sicambria-hagyomány a nyugati irodalom hatására jelent meg Magyarországon, valószínűnek ítéletjük, hogy a névtelen *auctor* a legendás város nevét nem az azt először szerepeltető frank eredetmonda, hanem a magyar irodalmi tradíció hatására iktatta be munkájába (5.). Ugyancsak magyar forrás alapján tüntethette fel a hun királyt a hét honfoglaló vezér egyikeként (8.). A IV. László udvarában részletesen kidolgozott huntörténet ismeretéről látszik árulkodni az a részlet is, amely Attila királlyá választását beszéli el (9.). A kapcsolat kevésbé egyértelmű, ám talán Kézai hatását tükrözi a tíz pannóniai királlyal vívott ütközet motívuma (3.) is. Külön kezelhetjük azt az adatot, amely Szent Istvánnak tulajdonítja a magyarok keresztény hitre térítését: a közlés párhuzamát Kézai *Gesta Hungarorum*ában nem leljük fel, azonban találkozhatunk vele egyéb szövegekben (10.).

Ha feltesszük mármost azt a kérdést, hogy milyen jellegűnek kell tartanunk azt a forrást, amelyből a *Descriptio* meríthetett, a következő választ adhatjuk: Bár a földrajzi leírásban a nyugati irodalmi hagyományra visszavezethető adalékok sem szó szerinti szövegátvételek formájában, hanem a szerző saját interpretációjában jelennek meg, a korai magyar történelemre vonatkozó híradások esetében véleményem szerint nem kell feltétlenül azzal a lehetőséggel számolnunk, hogy a traktátus lejegyzője előtt összefüggő krónikaszöveg feküdhett. A névtelen elbeszélő minden bizonynal magyar (vagy Magyarországon megfordult) személy révén jutott értesülési birtokába: a tájékoztatás, amelyet kapott, egyértelműen a Kézainál olvasható huntörténeten alapult, ám egyéb — eltérő forrásokban olvasható vagy a szóbeli hagyományban keringő — információkkal is kiegészült (a kajászói márványkövel kapcsolatos megjegyzés, Szent István térítő szerepe). Nem kizért, hogy az adalékok egy része szóbeli közlések formájában érkezett a szerzőhöz. A *Descriptio* Magyarország-leírásának az előbbieken nem tárgyalt második egysége ugyanakkor azt sejteti, hogy a pápa környezete számára írásos feljegyzések is készülhettek a távoli királyság helyzetéről: a Kárpát-medence természeti viszonyaival, az ország egyházi és világi igazgatásával, az állam politikai berendezkedésével, a magyar hadsereggel és a néppel kapcsolatos beszámoló részletessége, a szövegben előforduló földrajzi nevek és egyéb adatok sokasága azt sejteti, hogy egy, az országban megfordult pápai küldött (esetleg egy diplomáciai feladatokkal megbízott magyar klerikus) tollán jelentés születhetett V. Kelemen udvara számára. A javarészt a saját tapasztalatokat rögzítő írott összefogla-

lásba, amelyet azután a *Descriptio* szerzője is forgathatott, az ország történetének a magyar hagyományon alapuló rövid vázlata is bekerülhetett.

Akár szóbeli, akár írásos forrást sejtünk a fentiekben elemzett történeti adatok hátterében, meg kell jegyeznünk, hogy a nép eredetére és őstörténetére vonatkozó magyarországi tradíció a 14. századi földrajzi leírásban leegyszerűsített és torzult formában jelenik meg, amely tovább erősíti a hipotézist, hogy a traktátus összeállítójában nem kell magyar személyt tisztelnünk. Az elmondottak nyomán nem tudjuk pontosabban megválaszolni a kérdést, hogy milyen forrásból egészíthette ki szerzőnk a rómaiak dunántúli pásztoraira vonatkozó és Kézainál csupán hiányosan jelentkező hagyományt. Nem kell kizártnak tartanunk sem azt, hogy — áttételesen — Anonymus *gestája* hatott szövegünkre (ahonnan egyébként a Szent István térítő szerepére vonatkozó megjegyzés is származhatott), sem pedig azt, hogy a traktátusban egy napjainkra elveszett krónikaszóveg hagyománya érhető tetten. Számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy az információ esetleg a szóbeli történeti tradíciónak is részét képezte Magyarországon. Kevésbé tűnik valószínűnek, hogy a motívumot a magyar hagyomány helyett a nyugati (balkáni) tradícióból kell eredeztetnünk, ám elméletileg ez az eshetőség sem zárható ki egy, a Kárpát-medencéről első körben nyilvánvalóan a kor jól ismert enciklopédiái alapján tájékozódó és a pápa környezetéhez tartozó szerző esetében (akihez a balkáni országokban megfordult személyek jelentései is eljutnak).

Részösszegzés

Emeljük ki egyelőre a vizsgálatból a *Descriptiones terrarumot*, amely a kérdéses szókapcsolat jelentkezésén kívül semmiféle összefüggést nem mutat a magyar hagyománnyal. A fennmaradó négy forrás vizsgálata alapján elmondhatjuk, hogy az Anonymus *Gesta Hungarorum*ának valószínűsíthető 13. század eleji lejegyzését követően készült szövegek egyike sem utal egyértelműen korai hagyomány felhasználására. Arról, hogy a rómaiak pannóniai legelőjére vonatkozó tradíció korai írott forrásból került volna az adott elbeszélésbe, csupán a Sittichi Rímes Krónikában találunk adalékot, amely megjegyzi, hogy ősi kódexek őrizték a versbe szedett históriában szereplő *Romanorum pascu*a megjelölést. Utóbbi esetben azonban már csupán a műfaj sajátosságai miatt sem kell nagyobb jelentőséget tulajdonítanunk a régi tradíciót sejtető mozzanatnak. A Magyar–lengyel Krónika, a *Historia Salonitana* és a *Descriptio Europae Orientalis* megfelelő passzusainak részletes vizsgálata arra az eredményre vezetett, hogy az egyes forrásokban többféle hagyományanyag ötvöződik egymással. Még ha a motívumot magyar

krónikából is kell eredeztetnünk, nem jelölhetjük meg egyértelműen, hogy mi-
féle szerkesztésre (Anonymus művére vagy egyéb szövegre) kell az információt
visszavezetnünk. A helyzetet bonyolítja, hogy olyan kútfőkkel van dolgunk, ame-
lyek a nyugat-európai, illetve a szláv hagyományból is táplálkoztak, és értesülé-
seik egy részét nem a magyar elbeszélő irodalomból merítették.

3. Milyen eredetű a rómaiak pannóniai pásztoraira vonatkozó hagyomány?

Dolgozatom utolsó egységében az általam a külhoni források közé sorolt szö-
vegek csoportja alapján arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen külföldi
előzményekre tekinthet vissza (amennyiben valóban szükséges számára mintát
feltételeznünk) az a hagyomány, amely a magyar történeti tradíció fejlődésének
egy adott pontján — a fent elmondottak értelmében első *gestaszerkesztéseink*
egyike helyett sokkal inkább Anonymus tollán vagy valamely egyéb, napjainkra
elveszett 12. század végi – 13. század eleji krónikafogalmazatban²⁷⁹ — felbuk-
kant a magyarországi írásbeliségben. Nagyon is elképzelhető, hogy a *pascua* és
pastores Romanorum birtokos szerkezetek a magyar elbeszélő irodalom speci-
fikumai, ám a szakirodalom feltételezése szerint a rómaiak dunántúli legelőjé-
re és pásztoraira vonatkozó hagyomány külhoni gyökerekből táplálkozhatott: a
filológiai kutatásban egyaránt felmerült a bizánci (délszláv) és a nyugati hatás
lehetősége. A probléma bemutatásához elsőként egy francia krónika tanúságát
kell sorra vennünk.

a) *Deuil-i Odó: VII. Lajos utazása keletre*

A keresztes forrás azért tarthat számot érdeklődésünkre, mivel jóval Anonymus
működése előtt, a 12. század közepén rögzít egy, a rómaiak pásztoraira vonat-
kozó tudósításokkal erős párhuzamot mutató tradíciót. A VII. Lajos lovagsere-
geinek szentföldi útját — így Magyarországon történő átvonulását — elbeszélő
gesta témánk szempontjából érdekes közlése a következőképpen hangzik: „*Ez a föld [ti. Magyarország — CsJ] eleségben olyannyira gazdag, hogy úgy mondják,*

279 Thoroczkay Gábor 1192 előttre helyezi az udvari krónika átszerkesztését. L. *Thoroczkay Gábor: László király szentté avatása. In: Uő: Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák. Bp. 2016. 121–128.: 126–127.*

egykor ez volt Julius Caesar élestára.”²⁸⁰ A beszámoló azért kerülhetett osztályozásban a külföldi források csoportjába, mert azt a szakirodalom legfeljebb közvetett módon hozta összefüggésbe az írott magyar hagyománnyal.²⁸¹

A *De profectione Ludovici VII regis Francorum in Orientem* címen idézett elbeszélés szerzője 1110 táján született Deuil-ben, a Capetingek temetkezési helyéül szolgáló Saint-Denis-től alig néhány kilométerre. A VI. (Kövér) Lajos, majd fia és utóda tanácsadójaként ismert Suger apát bizalmát hamar elnyerő bencés szerzetes VII. Lajos káplánjaként vett részt a második kereszties hadjáratban. Miután a Szentföldről hazatért, a pikárdiai Compiègne monostorának megreformálására kapott megbízást, mielőtt Suger 1151-ben bekövetkezett halálával őt választották volna meg Saint-Denis apátjává. Az élők sorából 1162-ben távozott. Feltehetőleg befolyásos támogatója biztatására kezdett bele a személyesen is átélt palesztinai katonai vállalkozás történetének megírásába, művét azonban soha nem fejezte be: az elbeszélés a seregek Antiochiába érkezésénél szakad meg. A második kereszties hadjárat egyik legjelentősebb forrásaként számon tartott munkával kapcsolatban a kutatás kiemeli, hogy a szerző Isten akarata helyett elsősorban emberi hibákkal magyarázza a nyugati lovagseregek kudarcát. A 12. századi Bizáncról is érzékletes képet festő *gesta* — amelyet egy Suger-hez írt episztola vezet be, és hét könyvre tagolódik — egyetlen 13. századi kéziratban (Montpellier, Bibliothèque Universitaire de Médecine 39.) maradt ránk.²⁸²

Odó történeti munkájának a hadak Kárpát-medencei keresztülhaladásáról hírt adó részleteit a hazai szakirodalom két okból idézi: egyfelől a *gesta* Magyarországrol adott leírása vontta magára a szakma figyelmét, másfelől pedig azok az adalékok, amelyeket az elbeszélés a magát Könyves Kálmán fiának valló trónkövetelő, Borisz II. Géza elleni fellépéséhez szolgáltat. A nyugati szerzetes érdeklődve mutatja be azt a tájat, amelyre a francia seregek III. Konrád (1138–1152) német király keresztiesinek átvonulását követően megérkeztek. A Kárpát-medencével kapcsolatban elsősorban annak vizenyős vidékeit emeli ki, ám megjelenik nála a Duna fölfe magasodó Esztergom gazdagsága vagy a terület fentebb idézett

280 *Deuil-i Odó*: VII. Lajos utazása keletre. Ford., bev., jegyz.: Csáko Judit. In: ÍF 1116–1205. 102–112. p.: 107. p. „Terra hec in tantum pabulosa est, ut dicuntur in ea pabula Iulii Caesaris exstitisse” — Odo de Deogilo 30. p. A forrás egyéb mérvadó kiadása: *Eudes de Deuil*: La croisade de Louis VII roi de France. Ed.: Waquet, H[enri]. Paris, 1949. (a továbbiakban: Eudes de Deuil) (magyar vonatkozású részletek: 20–21., 22–23., 26–28., 30–34., 35. p.) (Documents relatifs à l’histoire des croisades 3.).

281 Az egyes szakirodalmi vélekedéseket ld. alább.

282 Eudes de Deuil 7–16. p. (Henri Waquet előszava); *Pysiak, Jerzy*: Odo of Deuil. In: EMCh II. köt. 1162–1163. p.

terménybősége is.²⁸³ Külön betétet képez Odó előadásában Borisz kalandja. A magát Árpád-házi hercegnek valló aspiráns, aki az előző esztendőben III. Konrád támogatását kérte a magyar trón elnyeréséhez, és Étampes-ba küldött levelével és ajándékaival VII. Lajos jóindulatát is igyekezett megnyerni, a francia táborba férközve kísérelt meg az ország területére jutni. Amikor II. Géza az esetről tudomást szerzett, hiába kérte az őt barátságáról egyébként több ízben is biztosító francia királyt a trónkövetelő kiadására: Lajos — aki Odó tájékoztatása szerint vajmi kevés információval rendelkezett Borisz törekvéseinek jogosságát illetően — az övéivel való hosszas tanácskozás után végül úgy döntött, hogy Kálmán törvénytelen fiát magával viszi Konstantinápolyba. Jóllehet forrásunkhoz hasonlóan a 14. századi krónikakompozíció is előadja, hogy Borisz a francia király kíséretében megbújva Magyarországra érkezett, az eseményeket szemtanúként bemutató francia krónikás a kalandor herceg történetét olyan mozzanatokkal is kiegészíti, amelyeket egyéb forrásból nem ismerhetünk meg.²⁸⁴

A messziről jött utazó — akivel kapcsolatban elmondhatjuk, hogy ironikusabb megjegyzései²⁸⁵ ellenére is pozitívabban vélekedik a magyarokról, mint kortársa, a Konrád császár kíséretében az országban megforduló Freisingi Ottó²⁸⁶ — a Kárpát-medencéről személyes benyomásait látszik papírra vetni. A geográfiai viszonyokra vonatkozó tájékoztatás korántsem nevezhető kimerítőnek, a beszámolóban kevés földrajzi név tűnik fel (a forrás a települések sorában Esztergom

283 Odo de Deogilo 30–31. p. A nyugat-európai források Magyarország-képe kapcsán a forrást érinti *Csukovits*, 2015. 74. p.

284 Odo de Deogilo 34–39. p. Vö. Krónikakompozíció 457–460. p. (166. c.). Boriszról ld. *Makk Ferenc*: Borisz, egy XII. századi trónkövetelő. In: *Acta Universitatis de Attila J. nominatae. Acta antiqua et archeologica. Supplementum. VI. köt. Szeged, 1987.* 61–65. p., kül. 64. p.; *Raimund Kerbl*: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluss auf das Arpadenköningreich. Wien, 1979. 64–100. p. (Dissertationen der Universität Wien 143.).

285 A francia szerző megemlíti például, hogy a magyar király inkább szeret pénz révén mint fegyverrel eredményt elérni: „*Rex autem Hungaricus, sciens se posse vincere facilius auro quam ferro, multam pecuniam inter Alemannum effudit et eorum impetum evasit*”. Odo de Deogilo 34. p.

286 „*Sunt autem predicti Ungari facie tetri, profundis oculis, statura humiles, moribus et lingua barbari et feroces, ut iure fortuna culpanda vel potius divina patientia sit admiranda, quae, ne dicam hominibus, sed talibus hominum monstris tam delectabilem exposuit terram*”. Ottonis et Rahewini Gesta Friderici I. imperatoris. Ed.: Waitz, G[eorgius] – Simson, B[ernhard] von. Hannoverae–Lipsiae, 1912. 50. p. (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum 46.). Ld. még Ottó freisingi püspök történeti munkáinak magyar vonatkozásai. Ford.: Kisdi Klára, bev., jegyz.: Csákó Judit. In: *ÍF 1116–1205.* 72–97. p.: 85. p. A forrás a magyarokról alkotott negatív véleményét idézi *Csukovits*, 2015.

mellett az ország déli kapuját, Belgrádot említi, vízrajzi ismeretei a Dunára és a Drávára korlátozódnak). Odó részletesen csupán a Borisszal kapcsolatos afférról tudósít. A történeteket ebben az esetben is a frank lovagok nézőpontjából adja elő, és bár ura, VII. Lajos személyesen is találkozott II. Gézával, a trónkövetelőre vonatkozó információk kivételével nem rendelkezik értesülésekkel Magyarország belügyeit illetően.

Az elmondottak alapján nyilvánvalónak tűnik, hogy a saint-denis-i krónikás beszámolója elkészítéséhez nem használhatott írott magyarországi forrást. Megjegyzése (*pabula Iulii Caesaris*) ugyanakkor kétségtelen rokonságot látszik mutatni az eddig vizsgált szövegekben felbukkanó *pascua Romanorum* szókapcsolattal. Kérdéses, hogy a francia elbeszélésben fellelhető, illetve a magyar (és a magyar elbeszélő irodalommal összefüggésbe hozható) forrásokban megtalálható tradíció közös gyökerét egy magának a szóbeliségbe is utat törő régi magyar hagyományban vagy a külföldi történeti irodalom egy — esetleg Odó korát követően — Magyarországra is eljutott motívumában szükséges-e keresnünk.

Az Odónál olvasható közlés eredetével kapcsolatban a szakirodalom több lehetőséget is felvetett. Marczali Henrik úgy vélekedett, hogy VII. Lajos káplánja egy közszájon forgó tradíciót jegyezhetett le: a magyarok maguk nevezhették Julius Caesar egykori legelőjének a termékeny és a lovagseregek ellátását is biztosító földet.²⁸⁷ Hóman Bálint arra a következtetésre jutott, hogy a hagyomány a mára elveszett és általa Szent László korára helyezett ősgestából került be a francia elbeszélésbe, ám írott forrás használatát ő is kizárja: „*A krónika közvetlen használata ellen szól Julius Caesar említése és az a körülmény, hogy Odo-nál egyéb nyomát nem találjuk a magyar forrás használatának. Odo-nak — úgy látszik — feltűnt a sok legelő és rét s midőn ezt a megfigyelést valamelyik literátus magyar pappal közölte, ettől kapta a »rómaiak legelőjére« vonatkozó szóbeli tudósítást.*”²⁸⁸ Bár Csóka J. Lajos elutasította Hómannak a 11. század utolsó évtizedeire helyezett gestaszerkesztéssel kapcsolatos téziseit, maga is úgy fogalmazott, hogy a keresztes krónikában és Anonymusnál egyaránt tetten érhető hagyomány alighanem magyar eredetű lehetett: Odó és a kortársának tekintett (!) névtelen jegyző — eltérő alakban — egyazon tradíciót jegyezhettek le.²⁸⁹ Más véleményét képviselt Horváth János, aki két dolgozatában is foglalkozott a motívum lehetséges gyökereivel. Előbb arra az álláspontra helyezkedett, hogy szerzőnk Bizáncban ismerkedhetett meg a hagyománnyal — ahogyan az Anonymus tollán je-

287 Marczali, 1880. 61. p.

288 Hóman, 1925. 33. p.

289 Csóka, 1967. 428–429., 659–660. p.

lentkező *pascua Romanorum* kifejezés is (amelyet a Névtelen saját invenciójának tekint) a keleti császárság tradíciójára vezethető vissza.²⁹⁰ Néhány évvel később — bár a magyar elbeszélő irodalomban fellelhető motívumot továbbra is bizánci eredetűnek tartotta — Deuil-i Odó lehetséges forrásainak sorában megemlítette a *Versus de Asia et de universi mundi rota*²⁹¹ c. Karoling-kori, ám számos kéziratban elterjedt és a középkor későbbi századai folyamán is ismert²⁹² frank verset: az ötlet révén a szakirodalomban az a nézet is megjelent, amely a tradíciót Nyugatról származtatja.²⁹³

Mindez elvezet minket annak problémaköréhez, hogy nyugati vagy éppen bizánci(–szláv) hatással kell magyaráznunk az Anonymusnál feltűnő jelzős szerkezetet. A következőkben röviden ismertetem a szakirodalomban ezzel kapcsolatban napvilágot látott vélekedéseket.

b) A hagyomány lehetséges bizánci (délszláv) és nyugati eredete

A kutatás jelentős része azzal a megoldással számol, hogy a III. Béla névtelen jegyzőjénél is jelentkező hagyomány — amelyet eltérő formában Kézainál is megtalálunk — bizánci gyökerekre megy vissza. Azok, akik a motívumot a keleti császárságból eredeztetik, rendszerint egyetértenek abban, hogy a tradíció első letéteményese a hagyományosan VII. (Bíborbanszületett) Konstantin műveként emlegetett *De administrando imperio* (DAI) című kormányzattani traktátus.²⁹⁴ A kompiláció Dalmáciáról szóló *caputjai* tárgyalják, hogy a Diocletianus által rómaiakkal betelepített Adria lakosai évente felkeresték a Birodalom határát képező Dunát, amelynek túlsó partján a nyájakat legeltető avarokat találták: utóbbiakat hamarosan uralmuk alá vetették. A 29. fejezet a témánk szempontjából érdekes szöveghelye a következő: „Ezeknek a rómaiaknak a fennhatósága egészen a

290 Horváth János, *ifj.*: P. mester és műve. Irodalomtörténeti Közlemények, 70. (1966) 1–53.; 261–282. p. (a továbbiakban: Horváth, 1966.): 16–17. p.

291 Ld. fentebb, 230. jegyz.

292 *Manitius, Max*: Geschichte der lateinischen Litteratur des Mittelalters. I–III. köt. München, 1911–1931. (a továbbiakban: *Manitius*, 1911–1931.) I. köt. 203. p. (Handbuch der Altertumwissenschaft, IX/2.1–2.3.)

293 Horváth, 1974. 93. p. 50. jegyz.

294 A művel kapcsolatos szakirodalom áttekintését ld. *Bollók Ádám*: A *De administrando imperio* és keletkezésének kora az újabb kutatások tükrében. In: Századok 151. (2017) 6. sz. 1291–1332. p.

Duna folyóig terjedt, s amikor egyszer át akartak kelni a folyón és meg akarták tudni, hogy kik laknak a folyón túl, átkelvén fegyvertelen szklavin népeket találtak ott, akiket avaroknak is hívtak. (...) Minthogy a rómaiak ezeket az avarokat fegyvertelenül és harcra készületlenül találták, leverték őket, és zsákmányt és foglyot ejtven visszatértek.” A 30. fejezet újfent elbeszéli a történetet: „*Nos hát Dalmácia több városából minden évben összegyűltek lovas katonák, s mintegy ezret kiküldtek Szalónából, s örködtek a Duna folyónál az avarok miatt. (...) A dalmáciaiak, akik évente elmentek oda, gyakran látták a folyón túl a barmokat és az embereket.*”²⁹⁵ Azzal kapcsolatban, hogy hogyan érkezhettek Magyarországra a hagyomány, amely szerint a Duna–Tisza közén római uralom alá hajtott avar pásztorok éltek, már megoszlanak az elképzelések. Macartney, aki először hívta fel a figyelmet a bizánci párhuzamra, a délszláv tradíció közvetítő szerepével számolt: szerinte Anonymus *gestájába* és a Magyar–lengyel Krónikába egymástól függetlenül a balkáni Attila-hagyomány elemei épültek be. Mivel a rómaiak legelőjére, illetve a Duna–Tisza közén élő pásztorokra vonatkozó közlés mindkét 13. századi műben a hun király pannóniai jelenléte kapcsán tűnik fel, azt kell feltételeznünk, hogy a motívumot az Attila alakja körül kiformalódott délszláv tradíció tartalmazhatta.²⁹⁶ Eltérő elképzelést vallott Györffy, aki azzal a lehetőséggel számolt, hogy a bizánci eredetű hagyomány már a 11. század közepén Magyarországra érkezhett: közvetítőjét I. András hitvesében, Anasztázia orosz hercegnőben kell keresnünk, akinek anyai nagyanyja nem volt más, mint Anna bizánci császárlány, Bíborbanszületett Konstantin unokája.²⁹⁷ Horváth János nem a *De administrando imperio* fentebb idézett részleteiben, hanem a 12. század második felének bizánci hagyományában kereste a hagyomány gyökereit. Szerinte a görög–magyar kapcsolatok korabeli intenzitásának köszönhető, hogy a terményben és állatállományban gazdag Pannónia vonatkozó hagyomány, amely Konsztantinosz Manasszesz Manuel császárhoz 1173-ban intézett beszédében²⁹⁸ ugyancsak tetten érhető, Magyarországon is ismertté vált: a hozzá minden bizony-

295 *Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása. A görög szöveget kiadta és magyarra ford.: Moravcsik Gyula. Bp., 1950. 123., 141. p.*

296 *Macartney, 1940. 5–9. p.*

297 *Györffy, 1993. 149–150. p.*

298 *„Földje, melyen juhok legelnek, füves és kellemetes, a rét és nádas legelője kövér éa dús, a buja föld hrmatáról és vadvizektől áztatott végtelen”. Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Fontes Byzantini Historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Árpád descenduntium. Összegyűjtötte, ford., bev., jegyz.: Moravcsik Gyula. Bp., 1984. 157–161. p.: 158. p.*

nyal szóban eljutó tradícióból merített Anonymus (s ezzel a motívummal ismerkedhetett meg a második keresztes hadjárat alkalmával Konstantinápolyba érkező Deuili Odó is).²⁹⁹ Kristó Gyula lényegében a meglévő hipotéziseket ötvözte, amikor úgy fogalmazott, hogy az Anonymusnál (majd Kézainál) tetten érhető hagyomány részint a Dunántúlra kiterjedő Római Birodalom Bíborbanszületett Konstantinnál is jelentkező emlékéből, részint az állattenyészésre alkalmas vidékkel kapcsolatban a 12. században is jól ismert tradícióból formálódhatott ki.³⁰⁰ Az itt ismertetett feltevéseket erősíthetné, hogy az Odónál is szereplő római hadvezért, Julius Caesart — amint arra utóbb Veszprémy László is felhívta a figyelmet — a bizánci hagyományban többször is összefüggésbe hozták az Árpádokkal.³⁰¹

Míg a hagyomány bizánci gyökereiről szóló teória széles körű elfogadottságnak örvend a medievisztikában, addig jóval kevesebb feltevés született, amely a *pascua (pastores) Romanorum*-tradíciót Nyugatról eredezteti. Horváth, aki maga is Bizáncból származtatta a szerinte Anonymus tollán a magyarországi írásbeliségbe bekerült motívumot, nem a névtelen jegyző, hanem csupán a francia király kíséretében a Kárpát-medencében megfordult Odó lehetséges forrásaként vett számba egy Pannónia bőségét hangsúlyozó kora középkori frank verset.³⁰² Ezt az ötletet vitték azután tovább tanulmányukban Rimócziné Hamar Márta és Rimóczi Gábor, akik a keleti eredet helyett egyértelműen Nyugaton keresték a mind a saint-denis-i szerzetesnél, mind a magyar elbeszélő irodalomban és az azzal rokonított szövegekben tetten érhető motívum lehetséges mintáit.³⁰³ Veszprémy

299 Horváth, 1966. 14–20. p.

300 Kristó, 1978. 653. p.

301 Veszprémy, 2019. 206. p.

302 Horváth, 1974. 93. p. 50. jegyz.

303 Rimócziné Hamar Márta – Rimóczi Gábor: *Pascua Romanorum*. A „rómaiak legelőjéről”, ahová az őshazát elhagyó magyarok betelepültek. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 89. (1985) 6. sz. 650–656. p.: 652–653. p. (Másodközlés: *Rimócziné Hamar Márta*: Szemek, mint két ragyogó virág... Összegyűjtött tanulmányok. Debrecen, 2007. 30–42. p. [Pedagogus 1. *Studia ad res humanitatis Latine docendas pertinentia*]) Köszönettel tartozom Thoroczky Gábornak, aki az írásra felhívta a figyelmem. A szerzők a tárgyalt hagyománnyal összefüggésbe hozták a Szász annalista 1140 körül összeállított kompilatív világhronikáját is, amely — valójában Regino közlését egy az egyben átelve — arról tesz említést, hogy a besenyőktől előzőtt magyarok a pannonok és az avarok pusztaságain vándoroltak. A 12. századi szövegben szereplő „*venatu ac spatione victum querebant*” fordulatot — a kontextusban értelmezhetetlen *spatione* szó helyett a *pastione* terminus javasolva — úgy interpretálják a részletet, hogy a Kárpát-medencébe érkező honfoglalók a vadászat mellett legeltetéssel szereztek a maguk számára élelmet. Regino azonban arról tudósít, hogy a magyarok halászzattal foglalkoztak: valójában a *piscatione* szóból torzult a *spatione* forma. Szó sincs tehát arról, hogy forrásunk összefüggésbe

a *Descriptiones terrarum* nyomán fogalmazta meg a sejtést, hogy a hagyomány Nyugatról származhat:³⁰⁴ a *pascua Romanorum* kitévelt szerepeltető földrajzi leírás kapcsán fentebb magam is hangsúlyoztam, hogy semmi jel nem utal arra, hogy annak szerzője írott magyar krónikából merített volna.

Az elmondottak is jelzik, hogy meglehetősen ingoványos talajra lépünk, ha a több szövegben is jelentkező *pascua (pastores) Romanorum* motívum gyökerei után nyomozunk. A Kárpát-medence terményekben gazdag és legeltetésre alkalmas mivolta a középkor folyamán sem a görög, sem a latin rítusú kereszténység hagyományában nem volt ismeretlen. A fent említett szövegek azonban — amelyek a kutatás a bizánci vagy a nyugati eredet alátámasztására megkísérelt a témával összefüggésbe hozni — legfeljebb laza kapcsolatot, távoli áthallást mutatnak a magyarországi krónikáirodalomban jelentkező tradícióval. Véleményem szerint sem Bíborbanszületett Konstantin művének megfelelő *caputjai*, sem pedig a Kónsztantinosz Mannasszész tollából származó beszámoló esetében nem mondható egyértelműnek a kapcsolat a rómaiak pannóniai legelőjének hagyományával. A DAI 29. és 30. fejezetei, amelyek a rómaiak lakta dalmát városok és az avarok konfliktusáról beszélnek, csupán utóbbi nép a Duna túlsópartján legelő nyájairól adnak hírt, s nem nevezik a meghódított avarokat a rómaiak pásztorainak. A hagyomány illetén eredeztetése kapcsán leginkább Kézai azon közlése bizonyulhat elgondolkodtatónak, amely a dalmáciai városok polgárainak a Dunántúlon maradt pásztoraiként írja le a vlachokat, az *Exordia Scythicá*ból kölcsönzött dalmát városlakók és az Anonymusnál szereplő rómaiak azonosítása azonban esetünkben a hun történet 13. századi kidolgozójának invenciója is lehet. A pannóniai táj adottságaival kapcsolatban a latin rítusú kereszténység irodalmában jelentkező motívumoknak a most tárgyalt hagyománnyal mutatott hasonlósága ugyancsak nem elégséges mértékű ahhoz, hogy a dolgozatban tárgyalt tradíciót minden kétséget kizáróan ezekre (ezek valamelyikére) vezessük vissza. Megjegyezhetjük azonban, hogy Deuil-i Odó esetében talán inkább feltételezhető, hogy a nyugati hagyományból merített, minthogy Bizáncban hallott volna arról, hogy Pannóniát a rómaiak pásztorai lakják. Amennyiben azt gyanítjuk, hogy a kifejezés (legalábbis a magyar hagyományban) Anonymus tollán jelentkezett először,

volna hozható a pannóniai pásztorok motívumával. Ld. Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed.: Nass, Klaus. Hannover, 2006. (MGH SS 37.) 111–112. (a szövegösszefüggéseket a kritikiai kiadás fetünteti); *Annalista Saxo*: Chronik. In: Repertorium „Geschichtsquellen” (https://www.geschichtsquellen.de/repOpus_00470.html, letöltés 2019. aug. 26.).

304 *Veszprémy*, 2019. 206. p.

akkor a szerző iskolázottságát tekintve — bár a Névtelen jegyző megfordulhatott Bizáncban³⁰⁵ — ugyancsak valószínűbbnek kell tartanunk a nyugati hatást.

Egy utolsó adalék kívánczik még ide. A Horváth által Odó egyik lehetséges forrásaként idézett *Versus de Asia et de universi mundi rota* nem egyéb, mint Sevillai Izidor Etimológiáinak parafrázisa: a 738 előtt készült költemény szorosan követi a középkorban nagy népszerűségnek örvendő enciklopédikus munka az ismert világról adott leírását.³⁰⁶ A versbe szedett földrajz a forrásában a pannóniai föld termékenységével kapcsolatban olvasható rövid megjegyzést (*solo laeta*) a ritmikus verselés kedvéért alakítva jegyzi meg, hogy a magas gabonahozamú táj az állatállományt is élelemmel látja el (*Cispitem uberem ferens / iumentis ad pabula*).³⁰⁷ Míg véleményem szerint a *pabula* szó jelentkezését a kora középkori verses alkotásban és Odónál akár véletlen egyezésnek is tekinthetjük (a *Versus*ban a rómaiak vagy Julius Caesar sem szerepelnek), addig talán figyelmet érdemel a frank vers mintájául szolgáló enciklopédia egy közlése. Az *Eymologiae* a Pannóniával szomszédos Moesia tartományt is említi, amelyet hasonlóan termékeny tájként ábrázol: nevét az aratás (*messis*) szóból eredezteti, és úgy tartja, hogy a régiek Ceres magtáraként (*horreum Cereris*) is emlegették.³⁰⁸ Nem tartom kizártnak, hogy a *pabula Iulius Caesaris* vagy a *pascua Romanorum* szókapcsolatok az Izidornál a határos provinciával kapcsolatban olvasható hagyomány analógiájára keletkeztek: az istennő helyett Julius Caesar, illetve maguk a rómaiak léptek a tradícióba. Az elmélet azonban éppen úgy nem egyéb bizonytalan hipotézisnél, mint a hagyomány lehetséges gyökereivel kapcsolatos korábbi ötletek.³⁰⁹

Konklúzió és válaszkíséret

A tanulmány végére érve részeredményeket könyvelhetünk el a *pascua Romanorum* szókapcsolatot (vagy azzal rokonítható kitélt) tartalmazó, a ma-

305 *Veszprémy László*: Utószó. In: AKS 73–80. p.: 78. p. Horváth Anonymus görög tudásával kapcsolatos teóriáját ugyanakkor kétségbe vonta a szakirodalom. Ld. összefoglalóan *Thoroczky Gábor*: Az Anonymus-kérdés kutatástörténeti áttekintése (1977–1993). I–II. Fons, 1. (1994) 2. sz. 93–149. p., 2. (1995) 2. sz. 117–173. p.: 150–151. p.

306 A forrásról ld. *Manitius*, 1911–1931. I. köt. 201–203. p.

307 *Versus de Asia* 553. p. Vö. *Isidorus Hispalensis*: *Etymologiae* XIV,IV,16.

308 Uo. XIV,IV,5.

309 Megjegyezhetjük, hogy egy izidori szöveghely (áttételes) ismerete kimutatható Anonymusnál. Ld. *Veszprémy*, 2019. 207–209. p.

gyar elbeszélő tradícióval kapcsolatot mutató, ám magyarországi írott forrásra esetleg csak közvetett módon visszavezethető kútfők magyar adatainak vizsgálata terén. Az általam feltett, a hagyomány keletkezésére vonatkozó fő kérdések megválaszolása azonban jóval nehezebbnek bizonyult: a medievisztika korábbi teóriáival kapcsolatban leginkább azt sikerült kimutatnom, hogy azok sok esetben ingatag lábakon állnak, és a belső ellentmondásuktól sem mentes filológiai irodalom megállapításait érdemes óvatosan kezelnünk. Mivel a témához vonható források értékelése több ponton is problémákat vet fel, a magyar forráskutatás egy olyan rejtélyével állunk szemben, amelynek egyértelmű megoldását talán nem is remélhetjük. A lehetőségek többféleképpen is felvázolhatók, ezek közül pedig jelenlegi ismereteink birtokában pillanatnyilag egyiket sem zárhatjuk ki — legfeljebb azt dönthetjük el, hogy a tradíció a szövegekbe való beépülésének mely útvonalát tartjuk a legvalószínűbbnek.

Elemzésem végére hagytam annak a kérdésnek a latolgatását, hogy vajon mennyiben jelent megoldást a szókapcsolat eredetének problémájára a *Descriptiones terrarum*. A forrásban — amint arról már volt szó — két magyar vonatkozású információt találunk: *a*) a Pannóniában élő, a hunokkal azonosnak tekintett szlávok legnagyobb valószínűség szerint nem magyarországi eredetű hagyományát, valamint *b*) a rómaiak pannóniai legelőjét említő megjegyzést. A két információ nem feltétlenül azonos eredetű. A magam részéről két eshetőséget vélek elképzelhetőnek:

1. Feltételezhetjük egyfelől, hogy a földrajzi leírás mindkét információja a külhoni hagyományból ered. Ebben az esetben arra kell gyanakodnunk, hogy a jelen dolgozatban vizsgált szókapcsolat az európai elbeszélő irodalom terméke, és ebből épült be a magyar tradícióba, valamint az azzal rokonított egyéb narratív forrásokba.³¹⁰ Ekkor Spalatói Tamás, a *Descriptio Europae Orientalis* és a Magyar–lengyel Krónika kapcsán azt a megoldást sem tekinthetjük éppenséggel kizárhatónak, miszerint a kifejezés nem egy magyar krónika nyomán, hanem a külhoni hagyományból érkezett szövegeinkbe (a témához vonható forrásokban európai és magyar motívumok keverednek). A hipotézist erősíthetné Deuil-i Odó keresztres beszámolója, amely alátámaszthatja, hogy valamiféle, a rómaiak pannóniai legelőjével kapcsolatos tradíció a 12. század Európájában is ismert volt.

2. A *Descriptiones terrarum* megfelelő passzusa esetében ugyanakkor az a lehetőség is felmerülhet, hogy míg az egyik információ a külhoni hagyományt reprezentálja, addig a másik — közvetett úton — magyar eredetre vezethető vissza. Nagyon is elképzelhető, hogy a tradíciót — a Pannónia egykori lakosait és a

310 Erre gyanakszik *Veszprémi*, 2019. 206. p.

táj terményekben és állatállományban való gazdagságát is ismerő külhoni hagyomány valamiféle hatására — a *pascua (pastores) Romanorum* formában magyar földön jegyezték le először: krónikáinkból kerülhetett azután a hazai elbeszélő tradícióval rokonított forrásokba. Hogyan kell látnunk ebben az esetben az információáramlás útját? Mi módon juthatott az Északkelet-Európa-leírás ismeretlen szerzője az értesülés birtokába? Érdemes felfigyelnünk annak tényére, hogy a terminus három olyan, különböző időpontban (1237, 1255 k., 1308 k.) keletkezett szövegben is fennmaradt, amelyek a pápai kúria számára készültek — a földrajzi információk összegyűjtése mellett egyben politikai, a keresztes törekvéseket szolgáló céllal is. A források közül a Julianus útjáról beszámoló magyar dominikánus munkája egyértelműen magyarországi *gestá*ból látszik kölcsönözni a hagyományt. Vajon nem képzelhető el, hogy a fordulat Riccardus révén, a szerzetes jelentésének közvetett ismeretében³¹¹ épült be hasonló jellegű szövegekbe?³¹² Utóbbi megoldással számolva a következőképpen képzelhetjük el az értesülés „vándorlását” az általunk tárgyalt szövegekben:

Pannónia élelmiszerbőségével és a Kárpát-medence egykori lakosaival kapcsolatban kétségtelenül keringtek hagyományok az európai forrásokban — Deuil-i Odó megjegyzése azt sugallja, hogy a két tradíció össze is kapcsolódhatott egymással —, ám magát a *pascua Romanorum* fordulatot nem Nyugat- (esetleg Dél-) Európában jegyezték le. Az európai hagyományt jól ismerő Anonymushoz (vagy egyik, Reginót is kiaknázó elődjéhez) eljutott a tradíció: ennek hatására jelentkezett most már — ebben az alakban magyar földön elsőként — a *pascua Romanorum* kifejezés. Riccardus vagy magától Anonymustól, vagy valamely, előttünk ismeretlen szerkesztésből (egy, a kifejezést a Névtelen révén ismerő

311 Azt, hogy a beszámolóknak nagy jelentőséget tulajdonítottak a pápa környezetében, jelzi, hogy szövege bekerült a Kúrián a 12. század végétől vezetett, a fontos egyházi iratok másolatait tartalmazó ún. *Liber censuum*ba, amelyről számos másolat készült. A hét *manuscriptumból* álló szöveg-hagyomány két legrégebbi, egymástól független kézirat közül az egyik éppen a *Liber censuum* egy 1228-tól vezetett példánya (Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, Cod. Riccardianus Lat. 288.), a másik viszont egy 1360 körül II. (Jó) János francia király (1350–1364) megbízásából keletkezett, a francia történelem forrásaiból válogatást kínáló gyűjteményes kötet (Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Pal. Lat. 965.): az, hogy a Riccardus-jelentés utóbbiban is olvasható, arra látszik mutatni, hogy a *relatio* a pápai udvaron kívül is ismertté válhatott. Ld. Bendefy László: *Magna Hungaria és a Liber Censuum*. Bp., 1943. (A magyar őstörténet kútfői. II. Kéziratos kútfők fr. Julianus utazásáról: Richardus beszámolója és Julianus levelei); Szovák – Veszprémy, 1999. (a vonatkozó rész Veszprémy László munkája).

312 Hasonló megoldást képzel el Buják, 2019. 419. p.

II. András-kori *gesta* léte sem elképzelhetetlen) kölcsönözhetette a fordulatot.³¹³ A Sittichi Rímes Krónika mellett ebben az esetben minden bizonnyal Spalatói Tamásnál is magyar földről származó értesüléssel kell számolnunk, a *gesta episcoporum* forrásának mibenlétét azonban nem tudjuk közelebbről meghatározni (annyit azonban biztosan elmondhatunk, hogy a dalmáciai történetírónál kétségkívül kimutatható valamiféle hazai *gesta* szerkesztés ismerete). Ha a Magyar–lengyel Krónika hiányos formában valóban ugyanennek a hagyománynak az emlékét őrzi, úgy ezt a közlést is a magyar tradícióra kell visszavezetnünk. A specifikus szókapcsolat a Riccardus-jelentés közvetítésével a Magyar Királyság határain kívülre is eljuthatott. Ha a geográfiai–politikai traktátusok készítői a jelentés szövegét nem is használták fel elbeszéléseik összeállításához, a *Magna Ungariáról* szóló *relatio* hozzáférhető lehetett a pápa környezetében, és a terminus bekerülhetett a hasonló műfajt képviselő szövegekbe. A *Descriptio Europae Orientalis* esetében — a forrás nagyszámú magyar értesülése miatt — az információ a magyar krónikáshagyományra visszavezethető eredete tűnik a leginkább kézenfekvő megoldásnak (a Riccardusnál nem szereplő vlachok a római pásztrokkal történő azonosítása erre a lehetőségre vall), ám a domonkos beszámoló valamiféle hatása sem látszik éppenséggel teljességgel kizárhatónak. Ha a *pascua Romanorum* kifejezést Anonymus találmányának tekintjük, úgy a szókapcsolat a *Descriptiones terrarum*ban történő felbukkanására a Riccardus-féle tudósítás adatának akár közvetett ismerete lehet a leginkább elfogadható magyarázat.

Azt, hogy a két általam felvetett lehetőség közül vajon melyik állhat közelebb a valósághoz, a rendelkezésünkre álló források alapján nehéz volna eldönteni.

313 Jelen dolgozat kéziratának lezárását követően jelentek meg Bácsatyai Dániel kiadásában a Somogyvári formuláskönyvben szereplő évkönyvek. A történeti feljegyzések kapcsán készült bevezető tanulmány egyik főbb megállapítása az, hogy a második *annales* huntörténete bizonyítékkal szolgálhat arra: a nyugat-európai tradícióból táplálkozó hunhagyomány már Anonymus előtt jelen lehetett a magyarországi történeti irodalomban. Az évkönyvek révén árnyalhatók másfelől a Reginónál (és *continuatoránál*) a kalandozásokkal kapcsolatban fellelhető híradások a magyar krónikásirodalom általi felhasználásával kapcsolatos ismeretek is. Ld. *Bácsatyai Dániel: A Somogyvári formuláskönyv évkönyvei*. Székesfehérvár, 2019. 22–31. p. (Közlemények Székesfehérvár történetéből). A következtetések erősíthetik a hipotézist, miszerint a 13. század elején Anonymus regényes históriája mellett egyéb, a korai magyar történelemről hírt adó szövegek is forgalomban lehettek, amelyek esetleg a *pascua Romanorum* fordulatot is szerepeltethették.